

ЯНОШ
АРАНЬ

БАЛАДИ

ПОЕМА
„ТОЛДІ“

ЯНОШ АРАНЬ
БАЛАДИ, ПОЕМА «ТОЛДІ»

Видавництво
художньої літератури
«Дніпро» Київ — 1969

Arany János

ЯНОШ АРАНЬ

БАЛАДИ

поема

«ТОЛДІ»

переклад з угорської,
вступна стаття та примітки
Юрія Шкробинця

И (Уроп)

A79

7-4-4

19-B3-19-68M

Arany János

Balladák Toldi

Fordította Skrobinec Jurij

Dnyipro Könyvkiadó Kijev 1969

ЯНОШ АРАНЬ

(1817—1882)

Хто ти, що зринаєш нагло, величавий,
З глибини морської, як вулкан раптовий?
Іншому дається по листку зі слави,
А тобі відразу — весь вінок лавровий.

Шандор Петефі. «До Яноша Араня»

У 1846 році Угорське літературне товариство імені Кішфалуди оголосило конкурс на віршовану оповідь про історичну особу, що «живе в народних переказах, як, скажімо, король Матяш, Міклош Толді, витязь Кадар тощо. Форма і дух мають бути народні».

На конкурс надійшло чимало творів, написаних прославленими на той час угорськими письменниками. Та журі, до якого входив зокрема поет Мігай Верешмарті (1800—1855), переможцем у творчому змаганні назвало нотаріуса з містечка Надьсалонта — Яноша Араня. Премії Товариства він був удостоєний за поему «Толді», що відтоді й назавжди стала окрасою угорського письменства.

Визначний угорський романіст першої половини ХІХ ст. Йожеф Етвеш по-доброму заздрив: «За «Толді» я ладен оддати все, що мені випало написати і що напишу в майбутньому».

Ще в рукописі прочитав «Толді» Шандор Петефі. Захват і чуття приятні вилилися у вітальний лист і в поезію «До Яноша Араня». «Сьогодні,— писав Петефі,— я прочитав «Толді», сьогодні написав цього вірша і ще сьогодні відішлю його. Щоправда, в журналі «Елеткепек» він вийде, але я хочу, щоб Ви якомога швидше довідалися про той подив, ту радість, те захоплення, що їх збудив у мені Ваш твір». Невдовзі Петефі приїздить у Надьсалонту, знайомиться з Я. Аранем особисто. Вони потоваришували. Ця дружба, що тривала до трагічної загибелі Петефі

31 липня 1849 року в битві під Шегешваром, наклала відбиток на все життя, на всю творчість Я. Араня — найвизначнішого творця угорської епічної поезії, одного з найбільших майстрів угорського вірша.

*

Янош Арань народився 2 березня 1817 року в містечку Надьсалонта. Предки майбутнього поета були гайдуками, не раз відзначилися в боротьбі проти татарських і турецьких нападників, дістали дворянський титул. Проте за панування Марії-Терезії родина Аранів утратила цей титул, а згодом була закріпачена поміщиками Естергазі. У простій селянській хаті на околиці містечка десятою дитиною хлібороба Дьєрдя Араня і Шари Медьєрі побачив світ Янош. З десятих вижили двоє: найстарша дочка і найменший син. У сім'ї свято зберегалися традиції селянства і його неписаної культури. Змалку слухав Янош батькові легенди про гайдуччину, про звитяги простого опришківського люду в роки турецької навали.

Початкову освіту хлопчик здобув у рідній Надьсалонті. Вчився добре, читав усе, що потрапляло до рук. «Ледве дійшовши класу граматики,— згадає поет,— я вже не знав більшої людини за ту, яка пише книжки, а надто вірші,— отож і я сам скуштував того римування, предметом якого правили шкільні пригоди та забави».

У 1833 році Я. Арань вступає до Дебреценської колегії, але через матеріальну скруту полишає Дебрецен — вчителює в Кішуйсалаші. Не скінчивши курсу колегії, юнак раптом іде в актори. З мандрівною трупю він добирається аж до міста Сигота на Мараморщині, однак хутко розчаровується в акторській майбутності, та й «гадюки сумління» жалять душу, коли згадає кинутих напризво-

ляще батьків... Пішки повертається до Надьсалонти, де застас осліплого батька, а за кілька тижнів ховає матір. По тому Янош остаточно зрікається своїх мрій про мистецтво чи поезію, аби вдовольнитися долею пересічного угорця. Спершу хлопець учителює, а в 1839 році дістає посаду другого нотаря в рідному містечку. Тим часом Арань не гребує і роботою у господі. Він одружується з сиротою Юліаною Ерчеї, виховує дочку Юлішку та сина Ласло (1844—1898), що згодом став поетом, збирачем казок та істориком літератури.

Отак назавше і полонили б Я. Араня рідний затишок і службове одноманіття, коли б не дві події. Перша — особистого характеру. До Надьсалонти переїжджає колишній товариш Я. Араня по Дебреценській колегії Іштван Сіладі. Сам літератор, він уміє захочувати інших до творчості. Ного підбадьорювання вплинули на новоспеченого службовця. Друга подія — суспільна. В Угорщині назрівала революція. Все, що було чесне в суспільстві, пробуджувалося зі сну, повставало проти засилля кріпосництва і габсбурзького абсолютизму.

У 1845 році на очах у Яноша Араня розігрується «комедія» комітатських виборів. З огидою стежить він за інтригами королівських уповноважених, за підступністю учасників політичного двобою — лібералів і консерваторів. Безпосередні враження просилися на папір. Так створюється влітку 1845 року поема «Втрачена конституція». Написана гекзаметром, з широким застосуванням засобів іронії, сатири, бурлеску, вона розвінчувала обидва табори, не шкодуючи ні реакційного дворянства, ні лібералів. «Втрачена конституція» художньо не бездоганний твір. Автор сам бачив його хиби: різностильовість, важкуватість мови, ускладненість. Однак поема (вона була опублікована лише в 1849 р.) від-

значалася гостротою сатири на тогочасні порядки, багатством життєвого матеріалу, реалістичністю деталей, втиснутих у форму пародії на героїчний епос. «Втрачена конституція» здобула премію Товариства імені Кішфалуді.

Діамантом у вінці Араневої слави сяє «Толді». Окрилений успіхом попередньої поеми, салонтайський нотаріус працює, воістину не знаючи втоми, і створює шедевр, що ним по праву пишається угорська література, а надто її епічний жанр.

В основу «Толді» покладено народні перекази про дійсну особу — сільського парубка-силача з XIV ст. Арань скористався також із віршованої повісті мандрівного співця Петра Шеймеша Ілошваї «Історія про чудові діяння і подвиги славетного й знаменитого Міклоша Толді» (1574 р.). До кожної з дванадцяти пісень поеми взято епіграф з Ілошваї, окремі вислови співця вплетено в Аранів текст. І все ж «Толді» — не осучаснений чи охудожнений переказ твору Ілошваї. Бувальщина лягла підмурком класичної будівлі, зведеної на ґрунті реалістичного епосу. Будівля ця надовго лишиться взірцем композиційної стрункості й симетрії, майстерного ліплення характерів і драматичного розвитку дії. Тривкість і принадливість цієї будівлі подєсятерено силою й красою скарбів усної поетичної творчості, що їх Я. Арань носив у серці змалку і тепер розсипав повними пригорщами по сторінках, сторицею повертаючи народові добірні зерна правди, поезії й довічного поривання у кращий світ.

Якщо не говорити про безперечно демократичне рішення форми, то демократизм «Толді» насамперед у його ідейному змісті, в образі головного героя. Арань протиставляє двох братів: трударя-хлібороба Міклоша і підступного, жадібного до багатства Дьєрдя. Міклошеві, матері героя та вірному слугі Бен-

це поет віддає свою любов. Міклош долає підступи та злигодні, завойовує прихильність благородного й справедливого володаря Угорщини, потрапляє до двору Лайоша Великого. У 1848 році виходить друга, а через 31 рік і третя частина поеми («Вечір Толді» та «Кохання Толді»).

За зовнішньою оболонкою сюжету, як на сьогодні досить наївною й архаїчною, прозирає глибока демократична тенденція, котра в часи Араня служила звеличенню народу, передусім селянства, яке піднімалося на боротьбу за свої права. «Толді» — видатна перемога реалізму в угорській літературі. Цю перемогу значною мірою підготував Шандор Петефі поемою «Витязь Янош», де угорське красне письменство вперше відчуло плебейський дух у шатах народного епосу. «Озброєний» народним віршем і мовою, проїнятий духом народним, «Толді» пішов на прю за ідею, яку сформулював Петефі: що швидше народ стане володарем у поезії, то швидше запанує він і в політиці. Тільки цим і можна пояснити запал, з яким зустрів поему «Толді» сурмач угорської революції 1848 року.

«У постаті Міклоша Толді, — пише академік Іштван Шотер, — однаково можна знайти зміст як демократичний, так і національний, та даремно шукали б ми в ній революційного змісту. Міклош Толді відбиває не революційну ідею типу ідеї Петефі, а той шлях, який може до неї привести. Коли Петефі радіє «Толді», він озирається на свій уже пройдений шлях і в Араневі вітає одного з тих, хто йде слідом за ним по цьому шляху». Набагато переживши свого друга, Я. Арань не зміг підвестися до його революційності. Він лише поривався до програми поета-революціонера, а нерідко й поділяв, як поет-демократ, поетичне і суспільно-політичне кредо непримиренного Петефі.

Ідейно найближчим був Я. Арань до Петефі

в період їх тісного приятелювання. Під час революції та національно-визвольної боротьби 1848—1849 років він теж стає на бік повсталого народу, виступає проти габсбурзької тиранії, оспівує і підбадьорює борців за свободу («Пісня національного гвардійця», «На коня!», «Життя у нас одне», «Гей, не назад»). Але революцію придушено, і Я. Араневі довго доводиться переживуватись. Повернувшись до літературного і громадського життя, він бореться за збереження традицій Петефі, захищає їх від наступу лжепатріотів та епігонів. Це їх, «героїв балачок» (Петефі), картав він у вірші «Ротаті», протиставляючи їхній патетичній балаканині сувору стриманість і глибоку любов до вітчизни. Нищівний сарказм, грікота пронизує публіцистичні рядки:

Була б «любов» до вітчизни *,
Коли б не ті її сини,
Що при нагоді не кричать
«Ура» так гучно, як вони.

З осені 1851 року Я. Арань працює викладачем гімназії в м. Кішкереш, а з 1860 — директором-секретарем Товариства імені Кішфалуді в Пешті. Після так званого компромісу 1867 року між австрійським цісарем та угорською панівною верхівкою, що зрадила революцію, він понад десять років майже нічого не пише. З 1870 по 1877 рік обіймає посаду відповідального секретаря Академії наук Угорщини. Ідейне бездоріжжя, особиста трагедія (у 1865 році раптово померла його дочка) спричинилися до того, що Арань педантично віддається канцелярській роботі, яка заглушує найблидші натяки на творче нахнення.

Востаннє спалахнув поетичний геній Я. Араня в 1877—80-х роках, коли він різьбить маленькі вірші-шедеври (цикл «Осінні квіти»,

* В і т ч и н а — тут ідеться про вітчизну.

сповнений хвали життю, людському розуму і серцю).

Помер поет шістдесяти п'яти літ, 22 жовтня 1882 року.

*

Янош Арань насамперед творець епічної поезії. У цьому жанрі, крім трилогії «Толді», він дав угорській літературі поеми «Цигани з Надьїди» (1851 р.), «Смерть Будди» (1860 р.), оповідні твори «Облога Мураня», «Розан і Фіалка» (1847 р.), «Дурний Іштовк» (1850, 1880 рр.) та ін. Перу Араня належить також чимало чудових ліричних поезій про сільське життя («Родинне коло», «Кухня бідарів», «Дурень»), про призначення поезії («Листи Войтини», «Рецепт поезії», «Космополітична поезія») тощо.

Неперевершені зразки творив поет у жанрі балади. Тут вирізняється цикл історичних балад, написаних у 50-і роки, деякі з них просякнуті антимонархічним настроєм («Ласло V», «Дружина Розгоні»). Щедрий матеріал для розгортання драматичного сюжету Янош Арань знаходив у хроніках. Перлиною спадщини Араня, угорської та світової поезії є балада «Уельські барди» (1857 р.) — своєрідний гімн мужності й непокорі. Темою цей твір близький до поеми Лесі Українки «Роберт Брюс, король шотландський». Уельських бардів, які не хочуть співати славу королеві Едуарду, Я. Арань опоетизував як мужніх синів народу, що радше йдуть на смерть, аніж на зраду.

Цікаві балади Я. Араня і соціально-побутової тематики («Витязь Бор», «Гонведова вдова», «Сирота», «Виклик до трупа» тощо). Елементи народної фантастики, повір'я, глибокий психологічний підтекст утворюють багатий колорит. Великим майстром психологічного розкриття характеру виступає Я. Арань у баладі «Агнеса-молодиця». Божевілля жінки —

вбивці чоловіка, розроблено тут із величезним поетичним тактом, з тонким збереженням гармонії між науковим підходом до поведінки людини, яка втрачає глузд на ґрунті докорів сумління, і художніми деталями, що розкривають цю поведінку.

Вражає багатство художньої форми, поетичних інтонацій у баладах Я. Араня. Що не балада, то новий, не схожий на попередні, ритмічний рисунок, нова строфічна побудова, відмінності в римуванні, словом, багатюща інструментовка.

*

Творчість Яноша Араня мало відома на Україні.

Серед його перших перекладачів — палкий популяризатор світової літератури, поет-революціонер Павло Грабовський. Він переклав вірші Я. Араня «Люди бузька упіймали» («A gab gólya») та «День точиться...» («Egy kis hypochondria...»). Щоправда, опубліковано ці переклади лише в наш час*.

У 1901 році галичанин Василь Щурат надрукував у Львові свій український переклад поеми Я. Араня «Кевегаза»**.

У примітці до публікації перекладач підкреслює, що Я. Арань — «побіч Петефі'ого найголосніший мадярський поет — вславився історичними співами і баладами, а передовсім великим національним епосом п. з. «Толді», написаним в тоні німецьких «Нібелюнгів»... Як склад народної пісні в історичних співах та баладах, так в епохах скарби народної традиції є тим духовним звеном, що зв'язало поета з його народом, зробило його мадярським національним півцем».

На жаль, намір В. Щурата і надалі перекла-

* Див.: Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах. Видавництво АН УРСР. К., 1959, том 2, стор. 218—219.

** Газета «Діло», № 211—212.

дати з Я. Араня залишився нездійсненим. У 40-х роках нашого століття до творчості Я. Араня зверталися закарпатці. Віддаючи шану великому гуманістові і поетові-демократу Яношу Араню, ми з вдячністю згадуємо сьогодні, що він, перший угорський перекладач «Шинелі» М. В. Гоголя, знав і любив українську народну творчість. Саме Араневі належить тепла рецензія на збірку українських народних пісень Закарпаття, що їх в угорських перекладах Т. Легоцького видав 1864 року Янош Ердиї. Нам дорогі слова Араня про те, що в піснях цього збірника «багато жвавості, свіжості, жартів», що «слов'яни взагалі відзначаються природною спритністю, добротою і кмітливістю», що закарпатські українці «вміють бути захоплені, натхненні і... пишуться своєю нацією» журнал «Когитк», 1964, 2 кн.

Творчість Я. Араня мала вплив на українського радянського поета Ю. Гойду (1919—1955). Цей вплив — плідний і творчий — неважко помітити у збірці Ю. Гойди «Угорські мелодії» (1955). Тепер, коли здійснюється перше окреме видання творів Я. Араня на Україні, Юрія Гойду я згадую ще й тому, що він перший захоплював мене до праці над перекладом балад угорського поета. Якщо мені вдалося бодай наблизитися до Араня, створити в українських читачів бодай певне уявлення про оригінал,— мій труд не був марним.

ЮРІЙ ШКРОБИНЕЦЬ

Дружина Ракоці *

«Що з тобою, пташко-горлице моя?» —
«Світ немилій, за дружком воркую я:
В мене клітка золотиста і ясна.
Гей, а душу,
Хвору душу
Скаламутило до дна».

«Що з тобою, синьоока, русая?» —
«Ой, за любим чоловіком рвуся я.
Лев мій б'ється, не здається у борні.
Я ж у замку,
В гордім Відні,
В самоті рахую дні».

Грізний цісарю-владарю, дай одвіт:
Та за віщо я в неволі стільки літ?
Чом тремтиш так за корону осяйну?
Відпустив би:
Я до неї
Рук слабких не простягну».

«Ти здобудеш волю легко, далєбі.
Руса жінко, йди додому, йди собі.
Чоловіка-бунтаря утихомир.
Угамуєш —
Вільна будеш:
Ось платня моя за мвр».

Руса жінка їде ніби цілий вік.
В Уйварі чекав на неї чоловік.
І вітала б, і казала б — слів нема.
Лиш припала,
Наче квітка,
До грудей його — німа».

«Ой тремтливий-коликхливий квіте мій!
Бог привіс тебе, голубко, світе мій».

* Див. «Примітки» в кінці книжки.

Ще спасибі біженським твоїм ногам.
Звісно, бранку-
Полонянку
Не відпустить Відень сам!»

Озирнулась — і язик її застиг.
Знає добре: за плечима — чеський шпиг.
Шептунові-чеху цісар сам звелів
Придивлятись,
Прислухатись
До підкупно-милих слів.

«Ой тремтливий-коликливий квіте мій!
Чи вніміла ти, голубко, світе мій?» —
«Може, й краще б оніміти назавжди,
Ніж казати
Те, з чим Відень
Підіслав мене сюди.

Підмовляли цілувати, мов змія,
Щоб мішала меду й маку в слово я,
Любощами стишила твою злобу...
А тоді вже
За країну
Впадуть одну рабу».

«Я Угорщини за себе не віддам.
Повернусь на зло проклятим ворогам.
На своєму твердо-мужньо постою.
До смирення
Не схилю я
Волю, голову твою.

Гонор Відня краще мене знаєш ти:
З віроломцем на угоду гріх іти.
В нього слово — гра, а віра — наче дим.
Хай всевишній
Владарює
Над мечем твоїм святим!»

«Ти в дорогу завше з вірою виходь!
Захистить тебе повсюди сам господь.

Ну, а цісареві так я відповім:
Покладатись
На мадьярку —
Марне в ділі у таким».

«Жінко руса, спшьоокая, гнучка!
Доки буде в тебе доленька гірка?» —
«В гордім Відні ще в'ялить мене тюрма,
Та на волі,
На просторі
Лев мій б'ється недарма».

Гонведова вдова

Несталосте, твое імення — жінка!
Лиш місяць! Не стоптала й черевників,
Що в них за тілом батьковим ішла
В сльозах, як та Ніоба. І тепер...
О боже мій! Тварина нерозумна.
І та, напевно, довше б сумувала!
Побралася із дядьком... *

Шекспір, «Гамлет»

Юнак-гонвед пішов на битву.
Борня запеклою була.
В ворожій морі захлинулась
Повстанців армія мала.
Та витязі не відступили,
А стали сміливо грудьми
І в синім полі, на роздоллі
Лягли, нескорені, кістьми.

Лежав і той юнак між ними.
Дві рани мав у грудях він.
Одну праворуч, другу — в серці,
Несли ж йому обидві скін.
Одна — відкрита і глибока —
Уже не пила її не пекла.
Боліла друга, невидима,
Що серце юне розтяла.

«Мені не жаль було б ніколи,—
Почувся стогін юнаків,—
Короткий вік свій увінчати,
Упавши тут, між вояків,
Якби по полю наді мною,
Стоптавши тіло у крові,
Вперед на свято перемоги
Промчали коні бойові.

Якби, якби, моя вітчизно,
Дарма ця кров не пролилась,
Не розсоталася без сліду

* Переклад Григорія Кочура.

В землі, плюндрованій не раз;
Якби не марно в темну яму
Поклала смерть отут мене.—
Боєць могилу зросить кров'ю,
Життя ж до неї не вдихне.

І не здавалася б твердою
Постеля з тесів кам'яних,
Якби ще раз я бачив рідних,
На мить полинувши до них;
Якби дружини поцілунок
Стулив уста до забуття,
І я останнім кволим зором
Благословив її й дитя.

Прощай, синочку мій, листочку
На гілці, зломленій, сухій.
Чи не зірве, чи не покотить
Тебе у безвість буревій?
Прощай, дружино! Ти вдова вже.
А чи давно до шлюбу йшла?
О чом любов моя велика
Моє життя пережила?»

Замовк гонвед, замовк навіки
Один — між тисячі бійців.
Хтось бачив, як упав підтятий,
Та як помер, ніхто не вздрів.
І ніби велет-птаха, на поле,
Пробивши неба крутоверть,
Крильми широкими, важкими
Упала чорна хмара... смерть.

На закривавлену долину
Лягла непам'яті імла.
І жерло тління ненаситне
Полеглих воїнів тіла.
І не впізнали батько сна,
Дружина — мужа, і дарма
Шукала судженого в полі
Кохана дівчина сама.

Але й чуткам, то злим, то добрим,
Не надто вірили вони.
Ще довго, скрушені бідою,
Чекали милих із війни.
Й гонведова дружина ждала,
Питала долі у вітрів,
У птаха кожного, що в небі
Із поля ратного летів!

Вогонь надії зранку саяв,
А понад вечір знову чах.
Жалобу довго не справляла,
Жалоба жевріла в очах.
А потім одяглася в чорне.
І... зайнялася багрецем,
І стала *гарною вдовою*
З рожево сяючим лицем.

І джигуни облипли роєм
Оту красуню молоду,
Мов оси квітку, що відкрила
Свій келих, купаний в меду.
І ще квапніш у вітру пташки
Питати звісток почала.
Коли засвідчилось *жадане*,
То руку іншому дала.

І забувала незабутнє...
На день весільної гульні
В душі її було вже тихо,
Як у могильній глибині,
Де нагорі квітують трави
На звабу її радощі живим,
А там, насподі, яма дише
І тлінню, й мороком сирим.

Весільний гук, веселі лица.
Лунає музика і сміх.
Кружляє молода, мов вихор,
Полонить грацією всіх.
Надворі ніч похмура гусне,
Знялася буря, не вітрець,

А в хаті, з келихом у парі,
Пустилась радість у танець.

І враз, неначе грім ударив,
Спинився гам, затих бенкет:
У дверях, скровлений і жовтий,
З'явився він, юнак-гонвед.
Ззиралися весільні гості.
І застогнала молода,
Немов над пащею безодні,
Застигла, злякана, бліда.

«Хоч я й не званий гість, красуне,
Та хай тебе не губить жах,—
Звучить докора урочисто
В гірких гонведових словах.—
О, не жахайся чоловіка,
Що на весілля завітав.
Ні, він не схоче знов кохання,
Не нагадає шлюбних прав.

Я тут, щоб ти в чутках непевних
Переконалася тепер.
Ти ж так бажала, поспішала
Повірити, що я вже вмер.
О, розлучились ми! Я — в землю,
Ти ж май утіху — вільна будь.
Я неживий уже, дружино,
А мертві позов не дають.

Лишень вуаль зняла ти рано,
Відкривши всім лице ясне.
Вона ж нагадувала б, може,
Тобі хоч іноді мене.
Ти навіть те, чому молилась,—
Як гірко опукався я! —
Неначе ідолу святому,
Відкинула... моє ім'я!

О ні, не винна ти ні в чому.
За все я сам себе виню —
За марнотратство щиросерде,

За чистоту свого вогню.
За віру світлу, без вагання.
За пал обманутих надій,
За всю любов мою безкраю,
За *шану* юності моїй.

Щаслива будь!.. Ти легко знайдеш
У забутті свій тихий рай.
Одно слівце ще... про дитину.—
І йду, красуне, прощавай!
Шануй сінка, пестуй,— ти ж *мати!*
Як ні, я сам за ним прийду
І, за слабеньку ручку взявши,
В свою оселю поведу».

У хаті гук, веселі лиця.
Музика, співи, танці, сміх.
Надворі ніч похмура гусне,
Гасає буря поміж стріх...
То тільки *в думці* молодії
Бриніли мертвого слова.
Всміхаючись, іде до танцю...
І забуває, забуває...

Кривоприсяжник

Стань-но перед людом і здійми крисаню,
Хай тебе зігріє сонечко, сиваню;
Підведи правицю, тільки не на скруху;
І отцю, і сиону, і святому духу
Присягай: не Тарча — Ладань * є віками
Володар землі, що в тебе під ногами.

Вступився у землю Маркуш — дід горбатий,
Ніби взявся яму там собі шукати;
Став, неначе древо в інеї ранковім;
Глянеш — і холонеш: чути смерті повів.
Б'є старого тряся: підупав на силах?
Чи гріхи ховає в масці літ похилих?

— Присягаєш? — «Правим богом присягаю,
Днем своїм останнім і блаженством раю!»
— Присягаєш? — «Свідчу! Як дурю вас, люди,
То ніде притулку хай мені не буде;
Хай земля не прийме тіло, небо — душу:
Хай кручусь у вирі й не ступлю на сушу!»

В Ладані гуляння, музика до рана.
Гей, взяли ми гору! Шіди-річка, дана!
Нам — синиця в жмені, їм журавка в небі.
А прогавив птаху — ремствуй сам на себе.
Ач, устиг же Маркуш добре зміркувати:
Присягав на землю, як поклав під п'яти *.

З радою в громаді й Маркуш п'є по всьому,
Та гіркоту чує у вині чужому.
Тож бреде додому — біль у кожному кроці...
Німував та хирів... Вмер у тому ж році.
Дзвони всі дзвонили, два попи хвалили,
Всім селом покладали діда до могили.

Провели дідуся до вузьких воріток,
Де сягає краю сьогобічний світок.
Вже ворітка навстіж: роззявляють пащу,

Звісно, на людину вже навік пропащу.
Ліпне спів прощальний. Блиснула лопата.
І лежить у ямі Маркушева хата.

Грудням глухо, важко пада й пада глина.
Корчиться, трясеться, стогне домовина.
Враз її могила вивергнула дико,
Затріщало грізно і зірвалось віко.
І схопився Маркуш, і обвів білками
Юрби сторопілі, лячні до нестями.

В небо увігнавшись, синьо пломениться
Пальцями худими в Маркуша правиця.
Крізь глоту́, тісноту він туди прямує,
Де крутіж, криницю риючи, нуртує,
Де лякливі хвилі аж до дна пірнули,
Голови сховали у сипкі намули.

І коли зіходить місяць над рікою
І засіє воду срібною лускою,
Часто видно діда: то спливе раптово,—
Пальці стрімко вгору! — то пірнає знову.
А що вже на вдачу був він хитруватий,
То й прискіпується: «Рвати чи в'язати?»

Не відповідайте, кереські рибалки.
Два кінці в питання, наче в тої палки.
«Рвати!» — рве у друзки причандалля ваше.
А «в'язати!» — невід він вузлом зав'яже.
Молячися богу, плиньте мовчазливо.
І ніде й ніколи не свідкуйте криво.

Дружина Розгоні

«Ти куди, мій чоловіче?» —
«В битву, на османа.
В Колумбачі ждуть поганці,
Прощай, кохана». —
«Постривай-но, мплий друже,
Я не забарюся,
Забіжу в кімнату й хутко
Переодягнуся».

«Будеш, рідна, на своєму
До кінця стояти?...
Ніжні плечі, пишні груди
Тиснутимуть лати.
Боязко тримаєш шаблю
В рученьці ласкавій.
І чого б ти, кволла жінко,
Їшла на бій кривавий?»

«Ой піде угорка вірна
Сміливо до бою,
Щоб була жива чи мертва
Завжди із тобою.
Бо стократ за твою шаблю
Важчий біль розлуки.
Гірше лат стискають серце
Туги тихі мук».

Вже й шолом на перлозлоту
Хутку надіває.
Вкриті шовком білі плечі
В панцир затискає.
Біля боку на ефесі —
Камінці коштовні,
На червоних чоботях —
Шпори срібномовні.

Манить Муці-вороного
Ласощами в жмені.
Вітер віє, розвіває
Пілочки зелені.

Понад шляхом, битим шляхом,
Кінь здіймає хмару.
На копитцях сталь іскриться
Від його удару.

«В божій ласці, сестро-жінко,
Тут, на полі бою,
Бачу, стріл в очах зваблених
Принесла з собою». —
«Добрий Жігмонде-королю,
Луки застаріли,
То колись у вашу юність
Мали моду стріли».

Колумбач угорське військо
Наступом бороло,
Брало замок із Дунаю,
Брало й суходолом.
Попереду з чоловіком —
Жінка непокірна.
То красуня люба, юна,
То Ціцелла вірна *.

З новим військом на Мораві *
Виступив поганин.
«Гей, звитяжці-судноплавці,
Спільно-дружно станем!»
Йде з галерою на турка
Розгоніне * сміло.
А за нею вслід лицарство —
Аж замайоріло.

Для османських вух незвично
Гупають гармати *,
Падають на вражі судна
Ядра та гранати.
«Ой, води, води!» — поганин
Криком-ревом просить —
І горить, хоча в Дунаї
Є водиці досить.

Та Мурадові не жарти —
Жарти молодецькі *.

І з великим військом рушив
Сам султан турецький.
Йде стотисячна армада,
Бей, баша безвірний.
Йдуть татари, яничари —
Все народ добірний.

Сором, Жігмонде-королю,
Бусурман лякатись,
Від султана, ніби миша,
Бігти, рятуватись.
Вовк тікає, та й той пацу
Вишкірить у злобі!
Ти ж вояцтво переправив
Нишком, наче злодій.

Турки мчать за ар'єргардом,
Без жалю рубають.
Скільки там біжить у пастку,
Скільки — до Дунаю!
Сам король пробратись пішки
Ледве має змогу.
Розгоні мечем, рукою
Проклада дорогу.

Гей, хто водить, верховодить,
Кораблем кермує.
Чи ніхто царя угорців
Вже й не порятує?
«Чи галеру кволій жінці
Повести не сила?
Сядь-но, Жігмонде-королю,
Сядь і ти, мій милий».

Ой мадьяри в Ласловарі
Билися на славу.
Облетіла звістка-радість
Хутко всю державу.
Та про Жігмонда не кажуть
Ні одного слова.
Все про Розгоні Ціцеллу
Йде по світу мова.

Ласло V

Ну й ніч, хоч в око стрель.
Борвій реве між скель.
Будайський замок спить,
Лиш флюгер десь скрипить
На башті в вишині.

«То хто? То що?.. Чи так...» —
«У снів солодкий смак.
Поспи, королю мій.
Затихне буревій.
То дощ у шибку б'є».

І полум'я й вода
З огнених хмар спада.
У ринви мідяні
Біжать струмки гучні
Із височених веж.

«Чого юрба гуде?
Моєї *клятви* жде?» —
«Народ, королю мій,
Неначе смерть, німпій.
То в небі *грім* гримить».

Ланцюг забрязкотів,
Упав із рук рабів.
По муру втікачі
Спускаються вночі,
Немов легкі хмарки.

«То Гуняді сини
Ламають кайдани...» —
«Не бійсь нічних химер.
Ти знаєш, Ласло вмер,
А *дитинча* — в тюрмі».

Уже під тінню стін
Бреде малий загін.
І Каніжа в імлі

Ступає на чолі,
А Розгоні із ним.

«Сторожу укріпіть,
За Матяшем глядіть!» —
«Не скинув Матяш пут,
Та інших в'язнів тут
Нема вже, пане мій».

Вже хмари сон здолав,
Вже вітер крила склав.
І безліч зір ясних
На хвилях говірок
Розколисав Дунай.

«Геть звідси! В чеський край!
Там спокій, тиша, рай». —
«Даремний, пане, страх.
Навкруг і в небесах
Мовчать стихії всі».

Усяквій спить вночі, —
Лишень не втікачі.
Зашарудів листок...
Чи не шпика то крок?
Вчувається все їм.

«Далеко ще кордон?
Що мить — то смерть, полон». —
«Отут перетнемо.
Не бійся: *веземо*
І в'язня-дітвака».

Втікач не стулить віч
І не здрімне за ніч...
Ні вітру, а шумить.
Ні хмарки, а гримить
І блискає здаля.

«О чеху, пощади!
Подай мені води!» —
«Ось келих, ось напій,

Мій пане, Ласло мій!
Полегшить... назавжди».

Не треба мсти, постій!
Раб в Чехії сидить.
Король спочив у ній,
Не вернеться й на мить
А раб прийде, щоб жить.

Дівчина з Егера *

I

Загула ватага роєм,
П'є у замку біля Кошиць *.
Блякло-водявим напоєм
Цокається чехів троє.

Цей потяг: «Вино чудове!»
Випив той: «Немов медове!»
Будь ти, земле, благодатна,
Як таке родити вдатна!»

«Трясця! Нам дали отрути! —
Мовить ватаг — *Телеф* лютий,—
На таке питво погане
В Егері ніхто й не гляне.

Гей, у біскупа в підвалі
У бочках коштовні вина!
Ляхові там дружба звинна —
Чех не знатиме гостини.

Тож на коні! В путь, лицарство!
Ждуть напої нас добротні:
Піп і чіп завжди щедротні,
Ще й забракне нас сьогодні».

Ніби ворони чи хмари,
Ніби вихори, примари,
У густім серпанку мряки
Мчать на конях розбишаки.

II

Бачить егерська дівчина:
На вікні сидить пташина;
Дрібно в шибку б'є, стукоче,
Квилить жалібно, туркоче.

— Відчини, моя єдина,
Розгулялась хуртовина,

На порозі пропадаю,
Відчини, впусти, благаю.

— Не впусти в гніздечко наше,
Бо сама я вдома, пташе,
Добре птаство вже у схові,
Уночі ж блукають сови.

— Не блукаю я совою,
Гину з туги за тобою.
Вістовець я, птах любові! *
З пестощами в кожнім слові.

— Ну, тоді в гніздечко наше
Входь скоріше, бідний пташе.
Певне, змерз ти в люту пору,
Свище віхола по двору.

Тож не стій коло вікна ти!
Я впусти тебе до хати —
І до хати, й до кімнати,
Щоб любов свою обняти.

III

Розгоні-біскуп відчиняє брами.
Світяться вікна чотирма рядами.
Лях у мадьяра — ніби в себе в домі:
Давні побратими, нові знайомі.

— Ўласлу слава! Гўняді осанна!
Втнули в цимбали, б'ють у барабани.
Втнули в цимбали. Дзенькнули бокали.
Угри й поляки в танці закружляли.

В коло ставайте, лицарі завзяті!
Кров на майдані, кров тече в кімнаті!
Місто палає!.. Заграви високі
Здалеку видно на чотири боки.

— Де моя шабля? Вкрали сіделко!
— Де ти, мій коню, світе-веселко?
— Шабля дамасьька!.. Красне сідельце!..
— Кінь печенізький!.. Ой! Моє серце!..

— Нумо з *кйиками* на собак нападём!
В гарні сидельця іншим разом сядем...
Хто піший, хто верхи, хто плазує рачки...
Як пожежа в хаті, звісно, не до сплячки.

Вибито шибки... Рвуться до порога...
Гей, червоніє од вина підлога.
Гей багряніє од крові підлога.
Чех у палаці! Люди, осторога!

IV

— Що за гук? Ти чуєш?
— Віхола несеться.
— Що за стук? Ти чуєш?
— В тебе серце б'ється.
— Не виходь, мій, Ласло, при лихій годині!
Лячно, аж мурашки бігають по спині.

— Чей не стріну в тебе світанкові зорі?..
Та й тремтиш ти, люба... Шум і гам надворі,
Там Поляка Ласла * нишпорить *дружина*.
Не дають їй спати *Шімонові вина*.

Вийшов Ласло з хати... Ой, та що ж із того?
По снігу розбризкав кров із серця свого...
По снігу, порозі й вулиці — повсюди,
Крапельку ж — дівчині та й на білі груди.

І горить та крапля, наскрізь пропікає,
Молодій красуні серденько проймає.
Враз дівчина вбивці викрутила руку,—
Де взялася сила? — вирвала шаблюку.

Бачили ви, люди, та й на власні очі
Блискавицю взимку, шаблю серед ночі?
Як із *яструбами* б'ється голубиця,
Та як кров у неї з рани струмениться?

Не один розбійник там пішов на згубу.
Тільки ж і красуні вже не йти до шлюбу.
Від удару списа серце заніміло,
І вона в плащеві білому упала
На юначе тіло.

Втеча — злодію рятунок.
Спину гне важка спожива.
Гультіпак галайстра хтива
Не поділить свій грабунок.

А в мадьярів — теж рахунок.
З ними — сміливі поляки.
То невже ті харцызяки
Не дістануть по заслугі?

Вірні лицарі і друзі
Наздогнали їх над лугом.
Скін прийшов тобі, злодюго,
Шли прощання рідній матці.

Ось повиснеш на гілляці,—
На ганьбу розлогим букам,
На поталу чорним крукам,
Над будяччям придорожнім.

Тут і там, на кроці кожнім,
Чех біжить, шукає щастя;
Мало тих, кому удасться
Лихо якось перебути.

Не мине і Тэлеф скрути,
Не втече у замок давній;
Полонений і безславний,
Понесе ярмо покути.

Балінт Терек

Молиться, ще й умивається сльозами
королева-мати із двома синами.

Тіновді *

Зажурилась Ізабелла в Буді.
Що ж то буде, люди? Що ж то буде?
Із двох боків — дві ворожі сили.
Сто печалей серце оповили.

І скликає королева раду:
«Люди добрі, учиніть пораду.
Християнам чи поганцям кровним
Зняти прапор на шпилі церковнім?»

І тринадцять радників престолу
Мовлять по господньому глаголу:
«Поки сонце в небі знов засяє,
Там німецьке знамено замає».

Ніччю брама відчинилась тихо,
А пани й не відають про лихо.
Балінте, монаше, Дьєрдю, брате! *
Шкода вам, вождам, сьогодні спати.

Ой не спати Дьєрдю й не сидіти!
Скочив Терек з ліжка — вже й одітий.
Утікає бусурмен від нього
Стрімголов із двору кріпосного.

Споряджає Дьєрдь гінців ізрана,
Потай шле листи до Сулеймана *.
Дметься Балінт, буркає з досади:
«Дьєрдь, бігме, готується до зради!»

Вже в коня сидельце на атласі.
Скаче Терек на майдан по часі,
В натовпі гарцює на гнідому:
«Мовлю, Будо, кожному живому!»

Зрадник сіє поміж нами чвари.
Хай того скарає бог, мадьяри,

Хто віддав би,— стерво плоть від плоти! —
Нашу Буду туркам чп німоті.

«Зрадник сіє поміж нами чвари!
Хай того скарає бог, мадьяри,
Хто віддасть фортецю чужакові,
Терека не слухає на слові».

Вже стягнув поганин міць військову.
Дьєрдь іде з безвірцями на змову.
Чи братався, чи дурив падлюку? —
Балінт діяв туркові на руку.

«Двоє військ на берегах Дунаю.
Я ж меча лише одного маю.
Посварити б кодло їх вороже!
Сам гадає: «Спробую. А може...»

В понеділок рано на зірниці
Небо червоніш од багрянці.
Ти стелися вдосвіта, дорого,
До майдану Юрія святого.

Дибки кінь стає на ноги рівні.
Піють півні, звуть на битву півні.
Гей, про що ж уранці Терек марив,
Ведучи і турків і мадьярів?

Що надумав, те й зробити має.
Ранній вітер прапор розвіває.
Зводить Терек меч свій іскрометний.
З Енінга він, витязь наш славетний.

А Дунай широко котить воду.
Навманья не лізь, не знавши броду.
Чех піде, хоч берега й не стане,
Хоч тектиме пекло там вогняне.

Втім, укритий чорною ганьбою,
Чеський вождь тікає з поля бою.
Ой не стало сили в дідугана.
Захлинулась кров'ю смертна рана.

З Енінга, ти, Балінте мій, муже!
Та завзяттям не хвалися дуже.
Стане туркам жаль твоєї слави,
Нацькує поганця Дьєрдь лукавий.

Братчик радить ложними вустами,
Поганяє він тебе до ями.
Згубить він будайську оборону,
І потрапить Терек до полону.

Стихли бою переможні крики.
І прохає Сулейман великий:
«Балінте, візире, друже, сину!
Ти прийди до мене на гостину.

І вельмож угорських запроси-но
Із самим із королівським сином.
Серце батька дам йому гаряче,
Над своїм сирітством хай не плаче».

Крає сумнів Балінтові груди:
Може, ліпше не рушати з Буди?
Ніби хтось нашіптує: «Негоже
Йти тобі в становище вороже!»

«Балінте, зарадь моему лиху,—
Королева річ заводить тиху.—
Що синкові догляди чернечі?
В них немає ласки до малечі.

Будь же ти захисником дитини!
В Тóрбаді у тебе є два сини.
Дай моему отчої любові,
Обніми, мов рідного по крові».

Ой багата у султана страва,
Ще й по всьому буде *чорна кава* *.
Зиркнув Балінт, зиркнули мадьяри:
Оточили замок яничари.

«Вийди, джуро, подивись-но швидко,
Чи над шляхом куряви не видно».

— Ой *Суботня* навстіж! Ой до брами *
Нехристи посунули валами.

«Вдруге виглянь, джуро, на дорогу.
Господи, вгамуй мою тривогу!»
— Вже продажні зрадники-їуди
Виселяють Ізабеллу з Буди.

«Втретє виглянь, збросноскою милий.
О, як жаль, що я не маю сили!»
— Ген собор пречистої Марії...*
Вже не хрест — півмісяця чорніє.

І прийшов наказ од Сулеймана:
«Вєрбевці *, тобі і честь і шана,
Будеш ти владар усього краю.
З Тереком я ще порозмовляю.

А дитя,— звелів ченцю по тому,—
Відведи до матері додому.
Станеш ти намісником для краю.
З Тереком я ще порозмовляю».

«Гей, розмову ти завів тривалу.
Я дійшов до *Могача* помалу».—
«Дійдемо до *Есека* *, мій сину,
Відпущу тебе на батьківщину».

«Тій розмові скоро тиждень буде.
Далеченько з *Есека* до Буди».—
«Балінте, журба тобі при шкоді.
Спустимось до *Нандора*, та й годі».

«О султане. славен ти і владен,
З *Нандора* ' манити далі ладен».—
«Ти гяур-собака був і будеш!
Та кусати в *пугах* позабудеш».

І плакають дві сирітки гарні
Десь удома сподівання марні.
І біжить щоранку за ворота,
Батечка не діждеться дрібнота.

Милого, жаданого й дружина
Виглядає з ганку що не днина.
Біле личко, заховавши в руки,
Все вмиває у сьозах розпуки.

В *Семивежі* темній і холодній
Ізвікує Балінт вік самотній.
Голову із сивою ясою
Жаліслива смерть зітне косою.

Агнеса-молодиця

Молодиця у потоці
З простирадла кров змиває.
Простирадло гнівна хвиля
З рук у неї вириває.
Змилостивись, отче-боже наш!

Дітвора зійшлася квапно,
Стала з подивом питати.
«Цитьте, цитьте! Відчепіться!
На батисті — кров курчати».
Змилостивись, отче-боже наш!

Позбігалися сусіди:
-- Чоловік твій де, скажи-но? —
«О, не руште, у світлиці
Ліг мій милий на спочинок».
Змилостивись, отче-боже наш!

Підійшов гайдук: — Тепер же,
Молодице, йди зі мною.
«Ой, не змила я ще плями,
Як же йти мені з тобою?»
Змилостивись, отче-боже наш!

До глибокої в'язниці
Ясне сонце ледве сяє.
День — проміннячком голубить,
Ніч — примарами лякає.
Змилостивись, отче-боже наш!

В довгі дні Агнесі бідній
Тьмяне світло манить очі.
І глядить вона, неначе
Тим промінням жити хоче.
Змилостивись, отче-боже наш!

Бо відвернеться — примари
Застрибають там у колі,
О, якби не промінець той —

Тільки й світу — збожеволіть!
Змилоствивись, отче-боже наш!

На Агнесній темниці
Відчинились двері згодом,
Отепер ти станеш, жінко,
Перед правдою й народом.
Змилоствивись, отче-боже наш!

Чепуриться, поправляє
Чорні кучері, хустину...
Щоб, крий боже, хто не вгледів
У сердешній в ній *причинну*.
Змилоствивись, отче-боже наш!

Увійшла. Навколо столу
Дідусі сиділи сиві.
Звідусіль дивились очі
Щирі, добрі й жалісливі.
Змилоствивись, отче-боже наш!

«Що ж ти, жінко, наробила?
Гріх — страшний, вина — велика!
Свідок — твій же полюбовник,
Сам убивця чоловіка».
Змилоствивись, отче-боже наш!

«Завтра вблвцю покарають,
Накладе він головою.
Ти ж весь вік тюремний хлібець
Запиватимеш водою».
Змилоствивись, отче-боже наш!

Озирнулася довкола,
Мов питала про надію...
«О, невже я божевільна?
Ні! Я ж чую, розумію!»
Змилоствивись, отче-боже наш!

Але ж те... про чоловіка...
Страх бере на слові тому.

Знаю, знаю: вже з цих мурів
Не піти мені додому.
Змилостивись, отче-боже наш!

І заплакала небога
Безутішними, рясними,
Мов з лілей спадали роси,
Слізьми-перлами ясними.
Змилостивись, отче-боже наш!

«О паня ясновельможні!
Майте серце, ласку божу!
Вдома ж праця невідкладна —
Я сидіти тут не можу».
Змилостивись, отче-боже наш!

«Простираadlo забруднилось.
Мушу змити плями крові...
І куди б це я поділась,
Бруд лишивши на покрові».
Змилостивись, отче-боже наш!

Та й познизували судді
Безпорадними плечима.
Вирок винесли без слова —
Тільки мудрими очима.
Змилостивись, отче-боже наш!

«Бідна жінко, йди додому,
Простиню пери в потоці.
І нехай тобі всевишній
Дасть на те снаги і моці».
Змилостивись, отче-боже наш!

Знов Агнеса у потоці
З простираadла кров змиває.
Простираadlo біле, чисте
Гнівна хвиля розриває.
Змилостивись, отче-боже наш!

Хоч на ньому й краплі крові
Вже людські не бачать очі,—

Молодицю кров лякає,
Як тоді, тієї ночі.
Змилоствивись, отче-боже наш!

Стоячи в воді, пере там
Тільки-но заплюють півні,
Тінь її куйовдять хвилі,
Кучері — вітри мандрівні.
Змилоствивись, отче-боже наш!

І коли по водах брижі
Миготять у півтмі нічки,
Білий прац протяжно сплесне,
Промайне над гладдю річки,
Змилоствивись, отче-боже наш!

Безустанно — влітку, взимку —
Так доводиться небозі:
На пекучім сонці пріти
Чи синіти на морозі.
Змилоствивись, отче-боже наш!

Тож була чорноволоса,
А тепер — голубка біла.
Зборознили зморшки личко,
Пишна врода помарніла.
Змилоствивись, отче-боже наш!

І пере, пере Агнеса
Ту ряднину рвану й чисту.
Гнівна хвиля рве з собою
Шмаття білого батисту.
Змилоствивись, отче-боже наш!

Мати Матяша

Ержебет
Сіладі *
Буквами спішними
Сповнила
Аркуша,
Вмила невтішними.

Шле вона
В Чехію
Вістоньку радісну,
Спнові —
В'язневі —
В Прагу безжалісну.

«Витерпи,
Витримай,
Вижди поволеньки.
Я тебе,
Рідного,
Вирву з неволеньки.

Викуплю
Срібними,
Виплачу золотом.
Жду тебе,
Млію я:
Серце розколото.

Що, коли
Втрачу я
Сина єдиного?
Хтось тебе
Зрадити
Хоче, невинного.

Вручите
Лист оцей,
Соколи яснії,
Матяшу

Гу́няді —
В рученьки власні.

Пóсилку
Скріплює
Воском-пéчаткою.
Журиться,
Радиться
Вкупі з челядкою:

«Хто швидше
Встигнув би
В замок під Прагою?
Коника
З соткою
Дам за відвагу я».

«Сьомої
Дниноньки
Буду в темниченьці».
День один —
Рік один
Неньці-вдовиченьці.

«Третій день,
Третій день
Буду з одвітом я». —
«Буду три
Місяці
Нудити світом я».

«Господи
Боже мій!
Де мої крилонька?
З мріями
Линула б,—
Де моя силонька?»

Виринув
Ворон десь,
Летом хизується.
Щит роду
Гу́няді
Схожим красується*.

Кивувся
Ворон той
З вихру патлатого,
З рученьки
Матері
Вирвав листа того.

«Скоро
На ворона,
Людоньки добрії...»
Бігають
З луками
Вої хоробрії.

Збито вже
Стрілами
Ворона сотого.
Тільки
Не влучено
В того поштового.

Гналися
Хащами,
Сіло вже й сонечко...
Раптом
По півночі —
Стук у віконечко.

«Хто се там?
Що се там
Шибку подовбує?
Ворон се,
Лист, мабуть,
В нього у дзьобі є.

Складений
Ладно він.
Смілка черленая...
Будь же ти,
Рученько,
Благословенная!

Янко Сібінянин

Сигізмунд, король і цісар *,
Рідко в Сербії буває.
Гостя Стéфан-воевода *
Так, як личить, зустрічає.
Днів аж сім частує щедро,
Шанобливо, по-людському.
Пам'ятає, хто гостює,
Знає, хто господар дому.

То гульба, музики, танці
Піднімають челядь зрання;
То шугають піки в герці,
То — у ліс на полювання...
Горнів звуки, гончих гуки
В дикій гущі заревіли.
Як тікати? Всюди чати.
Коні мчать, літають стріли.

Кожен дбає, не дримає,
Рід свій славить, гав не ловить.
«От мадьяр!» — говорить Жігмонд.
«Сербин от! — і Стефан мовить —
А який у мене джура? *
Він мадьяр, семиградянин *.
Він на зріст малий, та славний.
Зветься Янко Сібінянин».

«Чуєш, Янку?..» — Та зненацька
Гай здригнувся, колихнувся.
З гущини стрибнув вовчище,
Сторопів і відсахнувся.
«Чуєш, Янку?.. Ось король твій
Буде свідком!.. Не для жертви,
А для мене вовка-звіра
Принеси живим чи мертвим»..

І відразу звук наказу
Супроводить знак поважний:
Тільки всує: ледве чує,

Вже й біжить юнак звитяжний.
Тільки постать королівську
Ще окинув квапним зором
І все швидше за вовчищем
Він женеться яром-бором.

То травою гайовою
На коні летить баскому,
То за гаєм пропадає
В лісі темному, густому.
Врешті спішився хлопчина.
Заіржав скакун без нього.
Мовить Жігмонд: «Може, шкода?»
Стефан каже: «Ні, нічого!»

Вслід за звіром, вслід за сірим
З долу в діл, з гори на гору,
Через ріки і просіки
Переслідує потвору.
Звір то гаркне часом марне,
Вишкіривши білі зуби,
То, мов зранений собака,
Заскавчить — боїться згуби.

Вовк стомився, з ніг ізбився.
Янко в силі, Янко радий.
Звір на землю гупнув важко,
У хлопчини жде пощади.
Янк на шану гостю й пану
Тягне здобич горділиво.
Каже Стефан: «Це не перший!»
Мовить Жігмонд: «Дивне диво!»

Хлопець славний, що й казати!
Він мені в пригоді стане!
Дерево моє, то й плід мій!
Не відмовте, милий пане!»
Ізронив король те слово
Недарма, а саме впору.
І потрапив Сибіяннин
Аж до Жігмонда до двору.

Булавою й головою
Вславився,— хвалити бога.
І не раз його на лови,
На вовків вела дорога *.
Боронила хрест надійно
Сібіянинова зброя;
Став героєм *у чужинців*,
І в угорців — за героя.

Ще й сьогодні у народі
Чути пісню величаву:
То під звуки гусел серби
Янкові співають славу.
Та звучить його наймення
Й на устах мадьяр повсюди.
Янош Г'юняді живе ще,
І в віках він жити буде.

Хлопчик-сирота

Сиротина під вікном ридає,
Молодиця в хаті п'є-гуляє.
«Мамо, мамо! Як тут зимно!
Відчиняй,
Відчиняй».—
«Ех ти капосне, прокляте,
Ну, стривай!»

Молодиця вже вогонь розклала,
Пиріжки пекти на ньому стала.
«Мамо, мамо! Я голодний.
Ну, впусти,
Ну, впусти».—
«От цього б іще у землю
Загребти».

Оповила сина ніч темненька,
Притулилась до коханця ненька.
«Мамо, мамо! Глянь у пітьмі
Он мара,
Он мара,
Я боюся; не гаси ще,
Не пора!»

Звівся батько сироти з могили,
Загорнувся в саван чисто білий.
«Мамо, мамо! Бога ради
Вір мені,
Вір мені!
Он іде мій тато в білім
Убранні!»

В темну нічку мати вийшла з хати,
Почала сінка свого шмагати.
«Не торкайся, клята ш...,
Сироти *,
Сироти.
Ти уб'єш — тобі ж і кару
Понести».

«Там, на цвинтарі, в моїй хатині,
Краще буде бідній сиротині.
Я туди її за ручку
Поведу,
Поведу.
Хай не кривдять мого сина,
Сироту!»

Удова в сорочці вибігає;
На селі її усякий знає*.
Все по цвинтарі блукає
В тьмі нічній,
В тьмі нічній.
Боже, зглянься на нещасну,
Пожалій!

Витязь Бор

Сонце згасло в п'їтьмі ночі.
Сплять у млі і доли й гори.
Витязь Бор * в сїделко скочив:
«Прощавай, дівчино-зоре!»

Сплять у млі і доли й гори.
Вітер дзвонить в вітах голих.
«Прощавай, дівчино-зоре!
Бор уже в далекім полі».

Вітер дзвонить в вітах голих.
Жайворїнка шляхом скаче.
Бор уже в далекім полі.
Ідучи, дівчина плаче.

Жайворїнка шляхом скаче.
Ти куди? Куди, небого?
Ідучи, дівчина плаче.
Батько каже: «Йди за нього!»

Ти куди? Куди, небого?
Серед ночі ліс гогоче.
Батько каже: «Йди за нього!»
Під вінець дочка не хоче.

Серед ночі ліс гогоче.
Промайне нечиста сила.
Під вінець дочка не хоче.
Каже Бор: «Ходїмо, мила!»

Промайне нечиста сила.
Все люднїє дика пуца.
Каже Бор: «Ходїмо, мила!»
Мрець-герой я, тїнь грядуща».

Все люднїє дика пуца.
Спїв примар оззавсь луною.
«О герою, тїнь грядуща!
Суджений, візьми з собою!»

Спів примар оззавсь луною,
Весільчани йдуть святково.
«Суджений, візьми з собою!»
«Під вінець — дала ж ти слово».

Весільчани йдуть святково.
Жде зруйнована каплиця.
«Під вінець — дала ж ти слово».
Хор звучить, олтар сріблиться.

Жде зруйнована каплиця,
Як раніш, усе в сіянні.
Хор звучить, олтар сріблиться.
Піп-небіжчик у сутані.

Як раніш, усе в сіянні
Лампи, світочі палають.
Піп-небіжчик у сутані.
Сплівши руки, присягають...

Лампи, світочі палають.
Висне тінню ліс довкола.
Сплівши руки, присягають...
Молода вже похолола.

Висне тінню ліс довкола.
Скиглить пугач на вершинах.
Молода вже похолола.
Мертвою знайшли в руїнах.

Вдова лицаря Бота *

Ой під Гунядом * у хатці
Гірко-сумно панімаєтці.
Рясен плід схиляє віти,
Удову — печаль, бо діти.
Їх четвірко. Де ж подіти?

«Ой, ідіть же, — мовить, — дітки,
Бездогляднії сирітки.
Вкрає хлібця вам небога,
Та не білого, м'якого,
А сирітського, твердого.

Родичі лукаві наші
Зайняли маєток, паші.
Ген покрівля дому мріє,
Давня вежа ледь чорніє,
Зверху флюгер бовваніє.

Ой не бачить більше сонця
Той, хто був за оборонця.
Ні листа туди послати,
Ані звістки од дитяти,
Та й звідтіть дарма чекати.

Заніміли губи милі,
Руки батька вже безсилі,
Всі надії удовині,
Право й захист сиротини —
Вже лежать у домовині.

Черна млин жене сердито —
Іншому беруть там мито.
Іншому цвіте долина,
Зеленіє верховина,
Іншим — щедра й божа днина.

Прийде хтось чужий, питає:
Лицар Бот — він як ся має?
Бот поліг на полі бою,

А сирітки з удовою,
Бозна з долею якою».

Ой під Гунядом у хатці
Гірко-сумно панімаєті.
Рясен плід схиляє віти,
Удову — печаль, бо діти...
Їх четвірко. Де ж подіти?

Два джури Сонді

На Дрегель зруйнований впала імла.
День січі на мурах поволі згасає.
Навпроти — свій стан красна гірка звела,
І прапор на списі там має.

Під прапором з лютнями двоє стоять.
Навколішки, начебто моляться богу.
В долині ж гуляє султанова рать —
Святкує Алі * перемогу.

— Де ж лірники Сонді? Чого вони ждуть,
Співці-солов'ї, що квітують, як рожі,
Що з пісні казкові віночки плетуть,
На голови гуріям гожі.

«Де горб зеленіє, де спис вдалині
На свіжій могилі баші їх — гяура,
На лютнях отам вони грають сумні.
У пісні їх — плач і зажура.

—...Тоді піп із Ороса — Мартон — прийшов
З посланням султана зухвалим і лютим:
Здавайсь, добрий Сонді, кажу тобі знов;
Як ні, милосердю не бути.

«Співці-молодці! Хай замовкне струна.
Глядіть-но, нема вже й душі тут живої.
Ідіть же зі мною, там — радість одна,
Солодші від меду напої».

— Скажи йому, Мартоне, ось мій одвіт:
Ні, Сонді не ждати добра від султана.
В Христі його віра, в Христі — заповіт,
Надія і воля жадана.

«Смоковниці, пальми, шербети хмільні...
Чи слуги султана подати не годні?
Там ласощі ждуть, там квітки запашні...
Алі торжествує сьогодні».

— Ударте з гармат,— каже,— вдарте по них!
І враз полетіли на турка шрапнелі.
Мов смерть полилась із примар огняних.
Здригнулися дрэгельські скелі.

«Співці-молодці! Уже сонце лягло,
Накинуло плащ вам на плечі багряний.
Он крадеться місяць... В гаю загуло...
Вам страшно і холодно стане».

— Усії скарби і живі, й неживі,
Все золото й срібло спалив на майдані.
Стогнали там коні прудкі, бойові,
І в кожному тілі по рані.

«А потім,— ну звісно ж,— поліг у борні.
Алі поховав, ввіткнув списа в могилу.
Ось тут і лежить... Що за співи нудні?..
Алі оспівайте ви силу!»

— Були в нього й лірники, два малюки
Убрав їх в ясні оксамити барвисті.
Вже якомсь пажам полягти не з руки
В одежі старій і нечистій.

«Послав до Алі... Щиросердий Алі
Схоронить вам личка від сонця жаркого.
В наметі й вітри не займатимуть злі.
Вас грітиме шана до нього».

— І став проти тисячі сміливо сам,
Мов грізна фортеця, один з непокірних,
І списом зашкодив ворожим рядам,
І шаблею різав безвірних.

«Стояв, як *Рустем* *, і вражав, наче грім,
Хоча вже й коліно було перебите.
Я бачив борню цю!.. Та годі, ходім!
Алі уже, певно, сердитий».

— Як різав поганців! У купи складав!
Неначе каміння, котились по схилу.

На вмитому кров'ю валу він стояв,
Останню стрічаючи хвилю.

«Та годі! Замовкніть, дурні дівчаки!
Ото розійшлись у похвалах гяуру,
Щенята поганські! В Алі ждуть різки
І холод тюремного муру».

— Хай очі, що цілились в нього, стечуть
Хай руки згниють, що його умертвили.
Хай кари господньої ті не минуть,
Що віку його вкоротили.

Уельські барди

Король англійський Едуард
Гарцює на коні.
Побачу, мовить, край Уельс *
Чи варт чого, чи ні?

Чи трави буйні там ростуть,
Які річки, поля?
Чи добре зрошена в боях
І чварах та земля?

А люд, а бідолашний люд
Чи справді так зажив,
Як я звелів (мов гурт волів,
Яких він уярмив)?

В твоїй короні, сир, Уельс —
Найперший самоцвіт.
Там пастівок, доли, річок!
Таких не бачив світ!

А люд, а бідолашний люд
Не відає журби.
Стоять хатки, мовчать хатки,
Немов пусті гроби.

Король англійський Едуард
Гарцює на коні.
Куди він мчить, усе мовчить
В Уельській стороні.

Монтгомері звать замок той,
Де на нічліг він став.
Монтгомері — його владар —
Едварда пригощав.

Од тих дичин, смачних рибин
Лоскоче в ніздрях там;
І сотня слуг снує навкруг,—
Огідно вже й очам.

Там — все, чим славен острів цей *,
Чим красен він давно.
Міцне заморське запашне
Шумує там вино.

Невже не цокнетесь, пани,
За мене? Мо', не варт?
Ей ви, пани, уельські пси!
Хай не живе Едвард?

О, тут дичин, смачних рибин,—
Я бачу,— досхочу!
Гаразд! Та лють не до лица
Тубільцю-багачу.

Ей ви, пани, падлюкв, пси!
Хай не живе Едвард?
Хто вславить подвиги мої?
Де той уельський бард?

Ззирались лицарі-пани,
Ззирнувся з гостем гість,
І на обличчях їх блідих
Заговорила злість.

Забило дух... Ні пари з вуст...
На груди камінь ліг.
Мов білий голуб, сивий бард
Ступає на поріг.

— Діла твої прославлю я,—
На кобзі виграє *.
Бряжчать мечі, ячать бійці,
Як він по струнах б'є.

«Бряжчать мечі, ячать бійці.
Кров землю залила.
Зве кожен труп нічних звірюк:
Ось рук твоїх діла.

Лягло нас тисячі в борні,—
Аж копами тіла!

По колоску збирає люд,—
Така тобі хвала!»

— На вогнище! Спалить його! —
Наказує Едвард.—
Пісень ніжніших треба нам...—
І входить юний бард.

«Ой віє з Мільфорда вітрець,
Ой віє легкокрил.
Плачі дівчат, жалі вдовиць
Приносить без вітрил.

О діво, не роди раба,
О не годуй дитя!»
Король дав знак... Хоча юнак
Вже йшов без каяття.

Але ступає третій бард,
Не проханий ніким.
І забринів на кобзі спів
Докором злим, їдким:

«Поліг сміливець у бою!
Його співаю я.
І не прославить жоден бард
Едвардове ім'я.

Королю, чуєш? Буде вік
У пісні жити він.
І кожен бард тобі складе
Не шану, а проклін».

— Побачимо! — І Едуард
Нечуване звелів:
На вогнищі спалити всіх
Уельських кобзарів.

І слуг своїх по всій землі
З наказом розіслав.
В Монтгомері колись отак
Король бенкетував.

Король англійський Едуард
Женеться на коні.
Уельський край по небокрай
Круг нього у вогні.

П'ятсот співців з піснями йшли —
На смерть їх слав Едвард.
Та короля і на вогні
Не славив жоден бард.

Тс! Тс! Щось чути... Спів вічний? *
У Лондоні, чи де ж?
За найглухіший гомін, шум
Лорд-мере, пропадеш!

Мов світ оглух. Не чути й мух!
Безмовно спить земля.
«Того покара не мине,
Хто збудить короля!..»

Тс! Тс! Нехай же загримлять
Фанфари голосні!
Ще в пам'яті шумять докір
Уельської гульні...

Але і в громі труб, фанфар,
Понехтувавши страх,
П'ятсот співців ішли на смерть
З піснями на устах.

Освячення мосту

Ось хід його. Шугнула карта.
«За всі!.. Чи пан, а чи пропав!..» —
Сказав юнак... А мо', не варта?..
На карту в розпалі забав
Усі надії він поклав.

«Не в масть!» — гукнув несамовито.
І — перли поту на чолі —
Пропав... Останню ставку бито...
І *без надії* на землі
Він сам бреде в нічній імлі.

На річці *міст новий*. Одітий
У прапори, він весь сія.
Пренепорочної Маргіти
Сьогодні він дістав ім'я:
Співала тут процесія.

Дійшов середнини бентежний
Юнак; там на скобі замок.
Б'ють північ вежі прибережні
У чотирьох містах. Ще крок:
У плесі — тисячі зірок.

А дзвін то глухне у просторі,
То знов розкотисто гуде.
Глядить юнак на *віщі* зорі.
У хвилях тіні де-не-де
Мигтять: старе і молоде.

Перш голова спливла, в безспллі
Навкруг очима повела.
Тоді вся постать вийшла з хвилі,
І млу осанна протяла:
«Новому мостові хвала!»

«Хто перший?.. Пара голубина!» —
Пішли, навіки обнялись
Красунь у білому й дівчина:

«По смерті хоч, та присяглись!» —
І — в воду, як давно колись.

«За мільйонером черга далі.
Гей, де ти там, старий? Ходи!» —
«Від мене винні повтікали,
А я, чесніший, втік сюди». —
Зійшлась над ним гладінь води.

Не одного біда притисла.
Ідуть та йдуть на цей поріг:
«Прогавив я щасливі числа!» —
«Я — честь свою, хоча беріг
Аж сорок літ її, як міг».

Круги розбіглися, завмерши.
Та булькіт знов то тут, то там.
Іде хлопчак: «Я встиг би *перший*...
Гроша не маю. Що ж я дам?
Стрибну! І цур голодним дням!»

Почтивий дід літа старечі
На міст поволі приволік.
Охляли вже недужі плечі
Носити злгодні і вік.
У пащі виру знайде лік.

У розмальованої дами
В очах нудота і відчай:
«Морока з тими убраннями!..
Щодня вдягай, щодня знімай!» —
І проковтнув її Дунай.

Лице скрививши навіжене,
Кийком розмахує кістяк.
«Наполеон тікав од мене!
Мій жезл є свідком!.. Так, це так!..» —
А поруч шепіт: «Маніяк!»

Підбіг замурзаний хлопчипа,
Регоче з палпці, з химер.
Удвох безодня їх поглине...
«Хазяїн з мене ремінь дер,
Та вже не діждеться тепер».

Хтось інший крикнув: «Ситий! Досить!
Набридло з нею, кину гру!» —
«Чекала я: руки попросить,
Та взяв Альфред мою сестру!» —
І топлять у воді журу.

«Я слово дав *на те* в дуелі,
О чорна *куле*, тож лети!» —
«А я пішла — в ті дні веселі —
На зраду цноти й чистоти.
Тепер, о вир, жених мій — ти».

І вже гуртом — не поодинокі
Стрибають німо в вир ріки,
Неначе рибки по гостинці;
Неначе зграями пташки.
Злітають, ринуть залюбки.

Дощем липнулися до плеса.
І потопельники нічні,
Немов у млинових колесах,
Що плыв жене їх день при дні,
Кишать, вертяться в штовхитні.

...Стоїть юнак і губить тяму;
Глядить униз, та — мов сліпий;
І що цупкіше грузне в яму,
То чує: владний і страшний
Його ховає чорторій.

Від зачарованого кола
Втекти б, та де та сила є,
Яка б блистринь оцю зборола?..—
Аж ось годинник *першу б'є*.
На мості тиша настає.

Виклик до трупа

Парубка Бене знайшли неживого
В лісі Радванським, у ярі глухим.
Гострий кинджал був у серці у нього.
«Свідчення це перед богом самим:
Дике насильство вчинили над ним!»

Батько звелів привезти й до палати
Сина покласти на самотні,
Ні не вмивати, ні не вкривати..
Так, як і був, у крові день при дні
Бене лежить у тесовій труні.

Там з алебардами четверо стали.
«І ні душі — ні звідтіль, ні туди!» —
«А якщо будуть прохати в печалі
Невька, сестриця?..» — «І їх не впусти!
Не обереться порушник біди!»

Здавлений зойк, мов болючого струпа,
Мати ховає в хоромах своїх.
Батько ж печатку бере і до трупа
Кличе на суд підозрілих усіх:
Хай кровотеча засвідчує гріх.

Чорним сукном двері й вікна покриті.
Сонце й опівдні не гляне в той дім.
Стрлячий незрушно стоїть над убитим.
Хрест і канонік, світило і дим.
Мертвий у сяйві восково-блідім.

«Кличте його ворогів спозарана!
Чей же були...» — Називає їх сам.
Тільки ж дарма! Не кривавиться рана,
Хто б не ввійшов, не постояв би там.
«Горе хтось інший спричинював нам».

«Хто ж він?.. — і батько скипає злобою. —
Кров відомстить лише кров'ю сім'я.
Вбивцю знайду, якщо навіть ганьбою

Ляже на душу печатка моя!
Всіх, хто живий, запідозрюю я!» *

«Черга на вас, побратимі синкові!»
Входять, затиснувши серце в кулак.
Шкода даремне пролитої крові
Бене, що згинув не в битві, а так...
Бачте, й на друзів не свідчить юнак.

«Кличте всю челядь — дорослих і діток!
Кличте до мертвого Барці-село». —
Плакав над трупом старий і підліток,
Жаль огортав не одному чоло.
З рани ж ні крапельки не потекло.

«Кличте матусю й сестрицю до тіла!»
Зойкнула дівчина, вчувши наказ.
Ненька, припавши до сина, зомліла.
Тільки мерцеві те знати не час.
Чорною плямою кров запеклась.

«Ще ж наречена сюди не вступала!
Кунд Абіг'єлу, нарешті, позвіть!»
Входить, і зір припада до *кинджала*;
Наче укопана стала в ту ж мить:
З рани червоная кров струменить.

Не закричала і не сплакнула,
Тільки злетіла, смикнувшись, рука;
Ніби у мозку їй голка кольнула,
Ніби торкнулося серце клинка.
«Ти вбила, дівко, цього юнака!»

Двічі сказав... Помовчавши, дівчина
Прошепотіла: «О доле моя!
Вірте, не я вбила вашого сина!
Бог мені свідок і бог — судія!
Правда, кинджал цей дала йому я.

В серці моїм запалив він кохання,
Знав — перепони між нами нема;
Став домагатися *слова* зізнання.

«Hi» скажу — руки на себе здійма.
— На ось кинджал! — я на те жартома».

Рвучко із рани вихоплює жало,
Очі химерним вогнем зайнялись;
Плаче, сміється, блискоче кинджалом;
Криком кричить, пориває кудись.
І не говорить ніхто: «Схаменись!»

Просто на вулиці в танку вертиться,
Пісню заводить,— ганьба ж ні при чім.
В пісні співається: «Красна дівця
Грала, кохалася з любком своїм,
Мов кошеня з мишенятком малим».

З а с п і в

Спогадаю днесь я час минулий, давній,
Спом'янеться в часі Міклош Толді славний.

Ілошваї

Мов пастуша ватра, що крізь ніч осінню
Миготить у пусті, ген над широчінню,
Образ Толді сяє, з давнини зринає,
З далечі десятка поколінь палає.
Міклошеву бачу велетну поставу,
Ратище здіймає, йде на битву праву.
Чую грізну силу в голосі гучному,—
Нині хтось гадав би: то удари грому.

Був богатирем він між богатирями.
Не знайти такого й за семи морями.
Гей, коли б сьогодні Толді міг устати,
Мусли б ви з дива очі протирати.
Ви не впорались би й троє з булавою,
З ратищем довжезним, пращею важкою.
Ви б жахнулись, люди, і щита сталюого,
І острог, що красять чоботи у нього.

Пісня перша

Зняв рубля важкого дужою рукою:
«Ось де шлях на Буду! Ось іти кудюю!»

Глошваї

1

Вигоряє поросль на солончакові.
Кволо в ній пасуться зграї цвіркунові.
Не проб'ється вгору ні одна билінка,
Не зазеленіє в полі ні травинка.
Слуг, либонь, дванадцять сплять попід стогами,
Аж хропуть, неначе впорано з ділами.
А вози на сіно так, як і стояли:
Тут ні оберемка, там ще не доклали.

2

Витяглись розсохи. Журавель цибатий
Загляда в колодязь: мо', води б дістати.
Здалеку здається: велет комарище
Із землі сирої кров, як воду, хлище.
Ген воли стовбичать біля водопою,
Ремигають, б'ються з оводнею злою.
Та в гарячу пору ліньки й батракові.
Хто налле водиці в жолоби дубові?

3

Гей, на всі околи, далі і шпроти
Легіня одного не беруть дрімоти.
Молоко ще сохне на губах у нього,
А, диви, на плечі зняв рубля товстого.
Поглядом далеким битий шлях окинув,
Ніби в інше поле думою полинув.
Здалека поглянеш — видасться на оці:
Стовп стоїть самотній, вбитий на розтоці.

4

Чом стоїш на сонці, пряжишся, юначе?
Інші під стогами, бач, хропуть, ледачі!..

На його уборі золоті узори.
А за ним вояцтво в панцирях до герцю,
А на скакунах тих — по однім сидельцю.
І стояв там Толді, і замліло тіло.
Все на рать дивився, аж в очах рябіло.

9

«Гей, кажн, холопе, шлях на Буду — хутко! —
Кинув Лацфі слово, мов за спину грудку.
Чи та грудка серце обпекла, чи сором,
Що закалатало — чути аж знадвору!
«Я — холоп? — образа віддається болем.—
Хто ж тоді володар над оцим ось полем?
Чи не Дьєрдь, мій братик із душею лиса,
Той, що в короля десь там за блюдолпза?»

10

«Я — холоп?..» — І в думці — лють, докір,
завзяття.
Братуневі Дьєрдю — кара і прокляття...
І важку жердину Міклош піднімає,
Мов кийка якого, за кінець тримає.
І ввігнав у далеч не двома — одною,
І вказав на Буду — он іти кудою.
А рука у Толді мов залізнотіла,
А в руці жердина і не затремтіла.

11

Заглядівся надор — дивина, та й годі!
Заздрить ціле військо Міклошевій вроді.
«От же ж парубійко! — Лацфі всім говорить.—
Хто з ним піде битись? Хто його поборе?
У чій руці так зніметься жердина,
Що дорогу нею вказує хлопчина?»
І ганьба, і сором: гомін, гук луною.
Чи ніхто не виїде з селюком до бою?

12

Хто ж на битву піде проти хуртовини,
Проти бурі, неба, супроти лавини?
Хто піде на битву з божою стрілою —
Довгою, в'юнкою, гнівно-вогняною.

З Міклошем ніколи ти не міряй спли,
Бо небавом буде світ тобі немплий.
Міклошеві в руки раз попасти досить,—
В мертвої матусі помочі попроси.

13

Довгими рядами воїнство крокує.
Все про Толді мова, всяк його любить.
Дивування й захват чути в кожному слові,
Кожен посилає усміх юнакові.
Хтось гука: «Йди з нами! В битві твоє щастя!
Легіню такому там цінні й не скласти».
Інший мовить гірко: «Ет же шкода, брате,
Батько твій плугатар, то й тобі орати!»

14

Поскакало військо; затихає стукіт,
Лине геть із вітром, з хмарами пилюки.
Йде додому Толді з думами-жалями,
Аж моріг ввігнувся в нього під ногами.
Що не крок у Толді — наче віл ступає;
Що не зирк — сердитим вовком поглядає;
Що не дмух — то дпше кабанюга грізний;
І тріщить жердина у руді залізній.

Пісня друга

І коли Дьєрдь Толді повернувся з Буди,
Тільки те й робив, що свого брата гудив.

Глошваї

1

В Надьфалу * брів Міклош, а на серці туга.
Та чигала вдома ще гіркота друга...
Ніби від пожежі, в'ється дим гривасто,
Журавель-роззява б'є поклони часто.
Мекають барани, гвалт зчинила птиця,
Мукають телята... Казна-що твориться.
Спориться робота й скорій челядині.
Ніби на базарі — так на кухні нині.

2

Куховарка воду в казанці гріє.
Він із шкури лізе, від вогню шаліє.
Шпаряться в окропі кури та курчата,
Пір'я з них злітає, злязять постолята.
Дехто так пильнує баранців од згуби,
Що знімає вовну з шкурою для шуби;
Кроликів хирлявих той шпигує салом,
Щоб кістки сухенькі пахли жиром талим.

3

Смалять поросята, крутять на рожнині,
Ножик другим боком ходить по щетині.
В бурдюках козячих, у цеберцях ловких —
Вина. Паляниці — в букових ночовках.

4

Що то за гармидер? Що за галас, крики?
У вдови давно вже не було музики.
Чи по Лерінцсі поминки справляють *,
Чи її весілля бучно так гуляють?
Самоти не знесло ліжко дерев'яне?
Схаменулась квітка, що дочасно в'яне?..

5

То не поминання в Толді Лерінцях,
 Не весілля грають у вдови музики.
 П'є-гуляє нині вся своя родина —
 Мати зустрічає первісточка-сина.

6

Дьєрдь був пан багатий. Що тої худоби!
 Що скарбів!.. До них він вимагав шаноби!
 Скільки слуг при зброї, лицарів шляхетних,
 Табунів іржучих і собак вередних.
 Дьєрдь прибув додому саме сороковий.
 З ним же дармоїдів почет сарановий.
 Стіл обчистять миттю: в пузо — половину,
 Решту ж не забудуть кинути в торбину.

7

Дьєрдь вітає матір холодно, байдужно,
 А вона до нього — любо, щиродушно.
 «Де ж отой?» — питає Дьєрдь про людське око.
 Це він так про брата, ніби ненароком.
 «З батраками носить сіно... Не ледащо!..
 Мо', за ним послати?» — «Ні, не треба...
 Нащо?..» —
 «Нащо!» — Ой те слово матері припало,
 Наче хтось у серце впився гострим жалом.

8

«Нащо!..» — Раптом Міклош тупнув на порозі.
 Мов казан, клекоче. Весь він у тривозі.
 Ще бентежать душу і образа в полі,
 І журба, і сором, і примхливість долі.
 Та, на боже диво, він ізпересердя
 Ні слівцем докору не озвався до Дьєрдя.
 Узяло щось гору над його відчаєм.
 Що ж то? Не скажу я... Хто його там знає...

9

Як побачив Міклош братуня неждано,
 Для обіймів руки простягнув жадано.
 Та з погорди злої Дьєрдь назад подався,

Рідної кровинки — брата поцурався.
Запливли сльозами віченьки у мамі.
Лишенько: у Дьєрдя замість серця камінь.
Затремтіли губи, заломились руки.
Ет, та син не чує голосу розпуки.

10

Він її картає: «Так, пестуй щенятко,
Бережи од вітру німічне дитяtko.
Молока дай, меду, не шкодуј нічого.
Бовдур несусвітний виросте із нього.
Тут же косовиця, тут пора гаряча.
Та боїться спеки ледарева вдача.
Він біжить додому за шматочком ласним,
А батрацтво в полі точить баляндраси.

11

Ти над ним трусилась. А чи то подоба?
Я ж казав: із нього буде лиш нероба.
Що то за хазяїн? Байди б'є щоднини!
Хоч робити міг би: міць — що в худобини.
Ну, тепер мплуйся: виріс аж до стелі.
Матері на втіху — повний і дебелий».
І, скінчивши врешті, Дьєрдь сміявся вволю.
І стріпнувся Міклош, заволав од болю:

12

«Брате! Це ж обмова! В ній ні крихти ^{правди!}
Чуєш? Кожне слово — від брехні і зради.
Знаю, каменяку в пазусі ховаєш,
Дасть же бог тобі те, що мені бажаєш.
В хлопи не годжуся, до звияг нездатний,
Навіть челядинцям — блазень я безплатний.
Лютний, бо з тарілки треба ще й ділити.
Ти ж мене ладен би в ложці утопити.

13

Щоб комусь дороги не перетинати,
Геть піду хоч нині, геть з цієї хати.
Світ мені широкий, ще й шляхи повсюди.
Так, піду сьогодні... Буде те, що буде!..

Та своє, законне, заберу з собою.
Поділися ж, брате, спадком-вітчиною.
Впдай частку: гроші, зброю, вороного.
І на тім, хазяю, зоставайся з богом».

14

«Ось твоє, шмаркачу! Ось тобі відплата!» —
Крикнув Дьєрдь і вдарив по обличчю брата.
Тільки Міклош Толді теж не з лика шитий.
Поселився і в ньому біс несамовитий.
Крешуть очі іскри на помстливу кару,
І кулак кістлявий звівся для удару.
Дьєрдь відскочив лячно — полотніє з жаху.
Гадка промайнула: «Вбив би, мов комаху!»

15

І поклали б Дьєрдя в темную могилу,
Де господнім хлібом не частуй, не силуй.
І попали б кості між чотири дошки,
До самого суду не зрослись би й трошки.
Та коли вже Міклош біг із кулаками,
Закричала мати й стала між синами.
Захистила Дьєрдя, тілом заступила,
Міклоша від лиха ревно боронила*.

16

Ось охляли руки братні, парубочі.
Ось похнюпив Толді роз'ятрілі очі.
Мов од сну страшного щойно прокидався,
Він ішов із хати і, йдучи, хитався.
Брів важкий, відчайний в гніві у німому.
Десь присів тихенько в закутку глухому.
Голову в долонях заховав — і плаче,
І ридає ридма, та ніхто не бачить.

Пісня третя

Вже той Дєрдь на брата сердився немало.
Раз ударив Міклош — і слуги не стало.

Люшваї

1

В хаті Лєрінцхих люди п'ють-гуляють,
П'ють і наливають, світ весь забувають.
Отоді з-за столу Дєрдь підвівся й каже:
«Нум беріте піки! Хто себе покаже?»
Од вина старого юна кривця п'яна.
Замашно злітає піка дерев'яна.
Сварки, перепапки, сміх, борня завзята.
Гєдзкаються хлопці, мов баскі лопата.

2

Дєрдь наївсь, напився вволю, скільки влізло,
Потім сів по-панськи у велике крісло.
І на шалапутів задивився з ганку,
На веселе грище — мшлу забаганку;
Враз уздрів, що Міклош у кутку на дворі
Нишком примостився — і нудьга у зорі.
І заговорили в Дєрді злії сили.
Став він підбивати слуг своїх підпилх:

3

«Гей, дивіться, хлопці, що ж то там за птаха?
Ніс уткнув у крильця. Нудиться, бідаха.
Закуняв чи здох він? Спурхне чи й не встане?
Нумо обстріляйте піками паркана».

4

Ніби пси за кістку, кинуту знеацька,
За слова вчепилась та ватага хвацька.
Затріщали дошки, мов од градобою.
Міклоше, куди ти дінешся з ганьбою?
Легко, дуже легко розумом збагнути,
А ще легше тілом глум лихий відчути.
Це ж у нього цілять лиховісні стріли,
Що над головою щойно пролетіли.

5

Мовчки зносить Толді, хоч болить до крику!
 Силоміць долає лють душі велику.
 Треба знести хвилі сорому й наруги!
 Хай себе потішать необачні слуги.
 Хто ж вони ? Стеблинки висухлі край шляху.
 Зникнуть від одного месницького змаху,
 Наче полк поганців, що Самсон без бою
 Змів, як каже книга, кісткою одною *.

6

Мовчки зносить Міклош, поки тільки може,
 Мститься тим, що навіть не зирне вороже.
 Стугоиць, тріскоче в нього за плечима,
 Він же, мов не чує, й не моргне очима.
 Та коли до тіла хтось із слуг дістався,
 Враз підскачпв Толді, враз терпець урвався.
 І млиновий камінь, що спдів на ньому,
 Шпурив між вояцтво в гніві у страшному.

7

Аж гуде той камінь — хтозна-де він стане.
 Хтозна-де він стане, вб'є когось чи раниць.
 Міклоше, рятуєся! Барда над тобою!
 Вбивця ти! Навіки вкрився ти ганьбою!
 Підеш ти в бурлаки, од сім'ї відбитий,
 Мов кабан, що зволив стадом погордити,
 Що, загрисни «брата», сам же втік із стада,
 Бо його, убивцю, прокляла «грумада».

8

Полетіло жорно — й там, де воно впало,
 В одного звитяжця нагло серце стало.
 Мов насіння в ступі, розплескалось тіло.
 Мов олія з цівки, кров задзюркотіла.
 В ній земля скупала не одну там груду.
 Смерть слuzі на очі натягла полуду.
 І боліла дуже кожному та жертва,—
 Байдуже лежала лиш людина мертва.

Дьєрдь пашиць, палає гнівом і злобою,
Журиться, жалкує за своїм слугою.
А що брат убивця, він із того радий,—
Міклоша позбутись буде менш завади.
На порі вже замір давній і лукавий...
Проковтне убивцю вир закону правий.
Треба буде брата перш судом дійняти.
І наказ дав строгий: Міклоша спіймати.

Пісня четверта

Мати гірко плаче — з жалю сліз не чує.
Вишком носить їжу — Міклоша годує.

Лощваї

1

Наче дикий олень, вражений стрілою,
Стрімголов тікає лісом-гущиною,
Джерела шукає, зимної водиці,
На пекучу рану зіллячка-травиці.
Та потік, ой леле, висохнув у гущі,
Мов перевелися й зіллячка цілющі.
Оленя шмагають колючки й гіллякя,
І стає ще менше сили в небораки.

2

Так блукав і Міклош. Думи та тривоги
Осідлали душу, стиснули в остроги,
І вона в відчаї борсалася даром,
Наче кінь у стайні, що взялась пожегаром...
В очереті бродить, над струмочком ходить
І ніде притулку в світі не знаходить.
В самоті шукає забуття й розради,
Та ще більша хворість, і ніщо не надить.

3

І немов вовчисько, гнаний вівчарями,
Заховався Толді між очеретами.
Тільки й тут шептала кожна стебелина,
Що не має долі в світі сиротина;
Що під ним стерниця, в головах — купиння,
А над головою — неба стріха синя.
Нічка пролетіла, розпростерла крила,
Чорною габою Міклоша укрила.

4

Отоді барвистий, бархатноодіжний
Пурхнув сон над хлопцем, мов метелик
ніжний;
Та не смів він сісти хлопцеві на вії,
Не складав до ранку крильця золотії.

Комарів лякався, компшів страхався,
А ще гірше — звіра, що по них ховався,
Сон людей боявся, що вбивають стиха,
Міклоша ж найбільше,— мов лихого лиха.

5

Як засяло сонце ген на небокраї,
Комарі припишкли, гомін стих у гаї,
Крадькома метелик злинув на повіки
І крильми стулив їх, правда, не навіки,
Цілував легінські губи до нестям,
Маковимп повнив соками й медами.
До смаку прийшлася хлопцю та щедрота,
Потекла у нього чиста слина з рота.

6

Та позаздрив голод втісі юнаковії,
Одігнав від нього сон передранковий
І, піднявши владно блукача на ноги,
Змусив обникати всі кущі й відлоги.
Чорний по болоті Толді лазив рачки —
До куріпки й чайки, до лелеки й качки.
Вдершись, наче злодій, обкрадав гніздечка.
Тамували голод їх рябі яєчка.

7

Вгамував і голод, утолпв і спрагу.
Та взяла розпука Міклоша-біднягу.
І куди податись? Боже, мплий боже!
Що йому робити? Хто йому pomoже?
Ет, пішов би Міклош у світи блукати,
Та перед очима — люба, рідна мати.
Бо якби пропав він,— о, бодай не сталось! —
У його матусі серце б розірвалось.

8

Третю днину Міклош пудився без діла.
Враз очеретина десь зашаруділа.
Толді й не здригнувся... Вовк — то ще нічого.
Щоб не Дьєрдь. Той зліше гострить зуб .
на нього.
Аж дивися — Бенце, їхня челядина.

То послала мати відшукати сина.
Кинувся на шию Міклошеві Бенце.
Плакало, ридало й повідало серце:

9

«Соколе мій милий!.. Я ж тебе шукаю!
Третій день блукаю ген по всьому краю!
Нишпорю повсюди в неозорім полі.
Думав: не побачу більш тебе ніколи.
Як ся маєш, любий! З голоду не вмер ти?
Ще тебе не встигла тут звірюка зжерти?
Певне, їсти хочеш. Є. Ось глянь — торбина.
В ній вино, печеня. Звісно, є й хлібина».

10

Вптер Бенце сльози, вптер кулаками,
Кулаки важкенні вптер рукавами;
Зняв з плеча торбину, ще й приклякнув згинці,
І давай виймати з неї всі гостинці.
Ухистився Бенце навіть стіл накрити —
Простелив торбину й рушничок розшитий.
Хліб, вино, печеню виклав челядинець,
Врешті — двоє яблук. От і весь гостинець.

11

Отоді свій ножик, що зірки на ньому,
Він подав уклінно газді молодому.
Вкраяв Толді скибу ножиком обачно,
Ів печеню з хлібом, як ніколи, смачно.
І дивився Бенце, як панич ласує,
Так радів, неначе сам ото смакує...
І слідом за хлопцем ворухив губами,
І важніли вії свими сльозами.

12

Аж коли вже Міклош був і зовсім ситий,
Бенце став баклазі шийку геть крутити.
Зойкнула баклага, ніби краплі крові
Бризнули на руку Бенце-служникові.
«За твоє здоров'я», — причастився Бенце,
Та не думав навіть глянути на донце.

Передав баклагу Міклошеві мовчки,
Сам же витер губи передом сорочки.

13

А вино старого Бенце розпалило.
Як одкрилось серце, як заговорило!
І полився спогад довгий, наче казка:
Як у діда Толді був він за підпаска.
А по тій розмові вже пішло й про батька.
Не була забута, звісно, й паніматка.
І текло б те слово, поки світ та зорі,
Та озвався Міклош і почав докори:

14

«Боляче і гірко слухати цей спогад.
Ет, облиш, облиш-но, друже, ради бога.
От як кукурудзу дерли біля печі,
Я ладен був довго слухати ці речі.
Скільки раз вчувався нам тоді допізна
Бій, де гартувалась зброя батька грізна.
І не міг заснути я тієї ночі.
Вже надворі дніло — не стулялись очі.

15

Що було, пропало, і добро минулось.
Одцуралась доля, лихом обернулась.
Я убив людину, від людей тікаю,
Може, вже ніколи щастя й не зазнаю.
Маю я надію вже лишень на бога,
Він бездольцям бідним — радість і підмога.
А ганьбу, якою вкрив мене мій братик,
Буду кров'ю, кров'ю власною змивати.

16

Не за тим впадала коло мене баба,
Щоб у комишах я плазував, як жаба.
Не піду я в найми на чужих робити,
Не піду копиці іншому носити.
Ось настане вечір, потемніє всюди,
Побредуть із поля, натомившись, люди,—
Я на плечі ногг — й доста! — Прощавайте!
Ви про мене звістки у вітрів питайте!»

Засмутився Бенце, закопшпив губи:
 «То невже шукає Міклош в мандрах згуби?»
 Сліз він застидався, слова не знаходив,
 Нігтем на постолі хрестики виводив.
 Тож зібравсь на силі й став прохати чемно,
 Щоб на нього Толді зла не мав даремно.
 Тільки необачно... Дуже вже зненацька
 Проситься у руки палиця бурлацька.

«Дьєрдь ще днів чотири у селі побуде,—
 Мовив далі Бенце,— і поїде в Буду.
 І забудуть люди тую осоругу,
 Будеш ти володар геть на всю округу.
 Чи ж тобі не шкода челядинців кинуть,
 Що тебе кохали, як свою дитину?
 Як без тебе будуть Гулий, Попелястий *,
 Що на жоднім торзі їм ціни не скласти.

Хто на гулі піде ввечері з юрбою?
 Зніме, мов пір'їну, лантухи з мукою,
 Хто підняти зможе млинове коло,
 Щоб мірошниченкам у душі хололо.
 О, не йди в чужину, не змандруй, неборе *,
 Надьфалу своєму, людонькам на горе.
 Кинеш безсердечно батьківську хатину —
 Покладеш живою нььку в домовину.

Так благав челядник, скільки був лиш годеп.
 Міклош головою все хитав: «Не згоден!»
 Та коли про нььку заїкнувся Бенце,
 Навалилась брила хлопцеві на серце.
 І мовчав, мовчав він, і застигли очі,
 І зітхав, і слухав, як комиш шурхоче,
 Як комиш шурхоче, жалісно шепоче,
 Як сльоза гаряча на щоці тріпоче.

І, немов з роботи, поту стер краплини.
 Крадькома з обличчя він змахнув сльозину.
 І сльоза, скотившись по мізинцю, впала.
 І слuzі сказав він, що душа бажала:
 «Передай-но, Бенце, дорогій матері,
 Що моя зірниця тьмариться у скрусі.
 Що мене довгенько не уздрить, не вчує.
 Вмре і слух про мене... Ніби й сам умру я.

Ні, не одійду я в світ отой довічний,
 Лиш немов парину в сон багаторічний,
 А коли прокинусь, то про мене люди
 Будуть повідати дивні речі всюди.
 Їх почує й мати, буде наслухатись,
 Навіть немовлята стануть дивуватись.
 Защечече ненька, як колись бувало...
 Щоб від щастя в неї серденько не стало».

Так ось мовив Толді... Взяв баклагу Бенце
 І поклав у торбу аж на саме денце.
 Ножичок зіркатий потім витер дбало,
 Склав старанно й спритно рушничок на сало;
 На плече узявши торбочку убогу,
 Попрощався з хлопцем — і гайда в дорогу.
 Йшов і зупинявся, часто оглядався,
 Та й за очеретом за густим сховався.

Пісня п'ята

Толді в очереті над струмком ховався.
Глошваї

1

Сонце заховалось за померклим гаєм,
Червен плащ лишило попід небокраєм.
Ніч пішла по світу, владна й необорна,
І німотну землю загорнула в чорне,
Всяяла поволі гожими зірками,
Мов труну оббила мідними цвяхами;
Місяцеве коло за вінець обрала —
Дню-небіжчикові в голови поклала.

2

Отоді в дорогу Толді наш подався,
Що не крок — то глибше в гущу продирався.
Та йому немовби плуталися ноги,
Не хотіли кидать матері-небоги.
Оглядався Толді!.. Гей, та що із того?
Тьма, хоч стрельни в око, — не уздриш нікого.
Врешті зупинився, обернувся по тому —
З ненькою прощатись почвалав додому.

3

Довго, дуже довго Толді йшов і нагло
Вчув — нога у нього в купині застрягла.
А під купиною — кублице звіряче,
Двійко вовченяток завиває-плаче.
Як це наступив він на малих сиріток?
Толді їх шкодує, гладить, наче діток.
Так мале щенятко приручає ласка —
Пестить добре серце і рука підпаска.

4

Але й забарився хлопець, — то не діло.
Раптом загойдало листя, зашуміло.
Зирк — вовчиця з гущі мчить якраз на нього!
Сполотнів хлопчина, прикипіли ноги.
І харчить вовчиця, кинулась, вчепилась,

Пазурища рвуться до лица, до вилиць.
І біліють ікла в ненажерній пащі.
Клацають, іскряться у темноті хащі.

5

Та не схибив Толді, вивернувся вчасно.
Б'є вовчицю в пилісок кулаками рясно.
У звірюки з носа юшка так і летиться,
Вирячила очі, та дарма — ще дметься!
Повернутись важко в роті язикові,
Що її ж зубами січений до крові.
Мов скажеңий псище, ллє і кров, і слину.
Чи таку шалену бачив хто звірину?

6

На часі було вже і кінчати бійку.
От і знадобились ноги парубійку.
І не гірш за бидло, що штрикає рогом,
Толді дав вовчиці штурхана такого,
Що вона далеко в порость одлетіла,
Аж очеретина довго хрускотіла.
Гупнула на землю, мов здорова брила,
Заскавчала тонко, жалісно завила.

7

Та вовчиці дідько сам додав підмоги,
Вивернулась спритно — і на рівні ноги!
І завила жасно між очеретами
Йде на Толді знову, скреготить зубами.
Пазури вже чує у плечеві Міклош.
Ще дві п'яді треба — й буде в шиї ікло.
Хлопцеві коліна в задні лапи ймила.
А бодай вовчицю вбила божа сила!

8

То було б півлиха, й Толді дав би раду.
Де й самець узявся — нападає ззаду.
Що тепер ти вдієш? Двоє проти тебе!
Був би ти сторукий — пропадати треба.
Не кажіть! Така вже вдача в паруб'яги:
Більша небезпека — більше і відваги.

Викрутиться Толді! Не вбоїться шалу!
Не віддасть себе він звірам на поталу!

9

І поклав він твердо битись до останку;
Обома руками звіру стис горлянку.
Відпустили кігті, бо в'ялить безсилля.
Підтяла слабота м'язи, сухожилля.
Залилися кров'ю балухи в натузі,
Звис язик зелений, мов леміш на плузі.
Тіло задубіло, подих захлинувся,
І розкритий пісок так і не зімкнувся.

10

Як візьме він самку, розмахнеться нею,
Як угатить вовка з силою всією!
Ледве ж той підвівся — знов удар по пиці,
І самець шалено вгризся в труп вовчиці.
Звісно, він устав би, в бій пішов би знову,
Та й на те мав Толді відповідь готову.
Так гамселив вовка без жалю й без ліку,
Що не підведеться він уже довіку.

11

Толді, у двобої збувшись звіроти,
Сів на кротовиння, мов після роботи.
Бачить, вовчєнята бездиханні стали —
Певно, їх у бійці розмісив ногами.
Поблизу вовчиця й вовк лежать укупі.
З неба місяць ясний освітив їх трупи,
Байдуже дивився з висоти величчя,
Золотистим блюдцем розпливлось обличчя.

12

Отоді-то Міклош думу став гадати,
Тільки не про вовка, — гріх було б казати.
Мав на гадці Толді звіра не такого, —
Дунав він про брата рідного і злого.
Чом же Дьєрдь лютує, чом ненависть сіє?
Чом занастити брата брат воліє?
Не шукав ніколи Міклош Дьєрдю згуби.
То чому ж так гострить той на нього зуби?

Бо коли узяти вовка ось, приміром,
 Не зрівняєш Дьєрдя з ним, із диким звіром.
 Вовк, немов дозорець, вис над горою.
 З ним учиниш лихо — вчинить він з тобою.
 Голод навіть вовка убивати змусить,
 Та коли він ситий, не чіпай — не вкусить.
 Ба й тоді полює на чужі ягнята
 І не гострить ікла на свого брата.

14

Дьєрдь же — брат, ще й рідний. О чому —
 хто знає? —
 Чом він Міклошеві гибелі жадає?
 Може, тільки кров'ю вдовольнить жадобу?
 Чи зживе з маєтку, прибере худобу?
 Ну, а що, коли б то Дьєрдеві-жадняюзі,
 Як і цим звірюкам, дати по заслuzі?
 Певно, дих у людях держиться цупкіше.
 Жди, коли на ладан твій браток подише.

15

О, не будь убивця! Міклоше, спинися!
 Помстою страшною не занастися!
 Знай: за кров невинну згубленого брата
 Із самого неба упаде відплата.
 Знай же: братовбивство — гріх то
 непростенний,
 Будеш ти горіти у вогні гесни.
 Є господь небесний: всім віддасть
 він строго.
 Сам не йди карати. Покладись на нього.

16

...Враз сяйнула думка — Толді їй повірив,
 Встав і, підійшовши до забитих звірів,
 Кинув їх на плечі дужі, парубочі
 Та й подався в безвість п'ятайної почі;
 Брів очеретами, квапно, без упику,
 Ніби десь у лісі торував стежку;
 І вовки звисали трохи не по п'яти.
 Та спинився тільки вдома, біля хати.

Пісня шоста

Міклоша від Дьєрдя мати боронила.

Люшваї

1

Місяць осяває баню на дзвіниці.
Край села біліє хата удовиці.
Коло тої хати розквіта садочок,
Розпустився, наче алфельдський лісочок.
У садок виходить кімнатчина тиха,
В ній одпочиває добра Лерінциха.
На сумнім віконці розмарин квітує,
За віконцем Толді сторожко слідкує.

2

Як доніс до двору вовка і вовчицю,
Скинув їх додолу в росяну травичю.
Сам навшипиньки, ніби мав на думці красти,
Підійшов до спальні, до дверей замчастих.
Прислухався довго, придивлявся зірко,
Тільки чув, як шашіль точить між одвірком.
«Увійти? Вернутись?» — став, немов
без тямку.

І рука вагалась тиснути на клямку.

3

Звідки страх у жилах? Що за чудасія?
Іншим разом Толді вийшов би й на змія!
То за неньку рідну боязкість у сина:
Щоб не сполошила бідну грюканина.
Бо коли без глузду діло це чинити,
То вона не схоче й двері одчинити.
Може, гвалт підніме, думатиме: злодій,
І порозмовляти з нею буде годі.

4

Вовчі трупи Толді знов на плечі кинув
І хутчій поніс їх далі, за хатину.
Все живе поснуло у дворі і в домі.
Пси і ті вже спали в будках на солоні.
Двері Дьєрдя навстіж. Ліжко під стіною

Ніч укрила віжно ковдрою легкою
З місячного сяйва. А на тихім ганку
Вартові вляглися зручно — аж до ранку.

5

Спить усе, і Толді лиш радіє з того.
Полишивши звірів просто під порогом,
До вояк послулих він піднявся впору,
Ухопив списи їх, що стояли поруч,
До долівки вістрям приколов їм шати,
Щоб, як буде треба, не змогли устати.
А тоді — до Дьєрдя... О, тепер чортяка,—
Як не взяв донині,— візьме неборака.

6

Комарів до Дьєрдя сітка не пускала.
Він хропів, і сітка на лиці дрижала.
«Раз би стис за горло — й будь здоровий,
Хай сто душ у тілі — більш їм не хропіти! —
Так подумав Толді.— Вбити силу маю.
І було б за віщо. Те я добре знаю.
Та не хочу, брате, гріх такій на душу.
А що був у тебе,— знак лишити мушу».

7

Тож заносить Толді звірів до кімнати,
Коло Дьєрдя в ліжко укладас «спати».
Ще ж і примовляє: «Люлі, сіроманці!
Спить, та не просніться з братиком уранці».
Сам же він прямус до світлиці-спальні,
Де в жалобі ненька, де плачі печальні,
Де на стіл упали материнські руки,
А на руки — слъози туги та розлукі.

8

Сон давно чигав тут, напускав дрімоту,
Та не міг пробитись крізь важку скорботу.
За обман лукавий взявся наостанку —
Попросив на поміч зимну лихоманку.
І занило в тім'ї, заштрикало в п'яти,—
Де лишень не чула болю бідна мати?

Ослабіло тіло, заніміло тіло,
Тихим сном окуте, наче захмеліло.

9

Гостював недовго сон у Лерінцихи.
Будить господиню наглий стукіт тихий.
Налякалась жінка напасті нічної.
Та з дверей промовив Міклош, заспокоїв:
«Одчиніть, матусю! Не страшіться, мамо!
Не вчиню вам лиха, домові — так само!
Піночі ходжу я, мов нечиста сила,
Бо мені б та днина віку вкоротила».

10

Як почувла мати, нумо відчиняти,
Кинулася хутко сина обнімати.
Не було у нього на обличчі й цятки,
Де б не деторкнулись губи паніматки.
«Сину, мій синочку! Знов тебе я бачу!
За тобою гину, дні і ночі плачу...
Господи, мій боже! Що ж це так кричу я?
В тій кімнаті брат твій. Ще, бува, почує».

11

Говорити більше не була у змозі,
Хоч би син їй стрівся в полі при дорозі.
Бо ж і там би серце мліло, завмирало,
Тисячі цілунків — їй було б замало.
І тепер ось мліє, гнеться, як билина,
Певно, що й упала б, та злягла на сина.
І самого Толді мамин жаль розчулив,
Поки він очуняв, хвилі проминули.

12

Стримувався Міклош, аж його душило.
Та немовби віздрі голкою пробило,
Чи, можливо, хроном ніс йому натерло,—
Так щипало в горлі, так нестерпно дерло.
І заплакав рясно сокіл ясноокий,
Перлами усипав удовині щюки.

І злилися сльози сина і матусі,
Мов гірські поточки у долині, в лузі.

13

Міклошеве серце ніби запеклося —
Виплакались очі в неньчине волосся.
Голова звелася, випростались плечі,
Узяли знов гору сили молодечі.
І слова сумнії з уст його злітають:
«Може, поцілунки трохи й зачекають.
Бо хвилинка кожна лічена у мене.
Я прийшов сказати: прощавайте, нене!»

14

«Ой нема ж мені тут, матінко, привіту.
Через того Дьєрдя мушу йти по світу,
Ще його, крий боже, вб'ю зненацька, з серця.
Та тому не бути, — не про те ж ідеться.—
Я прошу вас, мамо, не журіться мною,
Киньте ви об землю горем і бідую.
Я піду і знову повернусь, як гоже.
Омину всі смерті, бог мені pomoже.

15

У руках я чую силу незбориму.
Та не в млин, не в поле я її нестиму.
Боронив мій батько мужньо батьківщину,
То невже знеславлю я свою родину?
Ні, подамся в Буду, лицарем я буду,
Королю таке там покажу я чудо,
Що не посоромлю й брата дорогого —
Печінки зі злості вивернуться в нього.

16

Як я вас, матусю, як я заспокою?
О, прошу, не лийте слізоньки за мною.
За живим не плачте, бо ж не хоронили!
Та до вас я й мертвий став би із могили». —
На язик просилось не одне ще слово,
Та зчинився гавкіт у дворі раптово.

І подумав Толді, погадав без страху:
«Десь у цьому ділі трохи дав я маху».

17

Скаженіли пси, гей! — дух почули вовчий.
От і маєш клопіт! Стережися, хлопче!
Ось розбудить челядь їхнє валування.
І тоді заквапив Толді мить прощання.
«Я піду! Баритись далі вже не можу.
Хай лишиться з вами милосердя боже!
Хай дорога ваша, матінко стражденна,
Буде тут і в небі — скрізь благословенна».

18

«Ой, благослови ж ти...» — тільки починала,
А кого й за віщо, так і не сказала.
Знала бідна, знала, що господь почус
Навіть те, що тільки серденько віщус.
За дитям за кровним простягає руки.
Хто збагне цю прірву — першу мить розлуки?
Хто розкаже світу про душі боління,
Як любов хтось хоче вирвати з корінням.

19

Та псюки ще дужче гавкали в подвір'ї,
Під самим порогом вили, наче звірі.
Повставали джури сонні, як тетері,
Розбудили Дьєрдя стукотом у двері.
«Хто тут був? Що сталось?» — залементували,
І вовків знезацька в хаті надибали.
«О, то Міклош, Міклош! То його рук діло!
Де ж отой збитошник?.. У погоню! Сміло!»

20

Загула вся хата, мов гніздо джмелине.
Той того збиває, той на того рине.
Вартові на ганку в'ються, наче шершні,
У дворі гасають пішаниці й вершні.
І ніхто не знає: де й кого ловити.
Біганина, й годі! Гвалт несамовитий!

Дьєрдь же їх збирає, лає всіх добряче
І веде в погоню — попереду скаче.

21

Чи вдовиця чула метушню, тривогу,
Тупіт, валування, крики, звуки рогу?
Чула, як гукали: «Здогоняйте, хлопці!»
Знала, що за сином мчаться списоносці?
Ні! Бо ж ледве Міклош вийшов від небоги,
В неї затремтіли, підтялися ноги,
І вона на ліжко прибране упала,
І хтозна, як довго в забутті лежала.

Пісня сьома

Він над горем жінки так розжалкувався,
Що за неї мститись вірно обіцявся.

Глошваї

1

Хто лишився в світі сам, як сиротина,
Хай не плаче: в горі бог його не кине.
Не покинув бог і Міклоша в недолі:
Місяць оповив він хмарою, і в полі
Ну, хоч око вийми, зовсім потемніло.
Запалало небо. Блискало. Гриміло.
Гайдука убило божою стрілою,—
І не зойкнув навіть, не махнув рукою.

2

Бачить Дьєрдь: ця буря — дуже кепська
штука.
Сам господь у нього цілить, мов із лука.
І звелів сурмити: збіглися собаки,
Звідусіль зійшлися зморені вояки.
Вже вклонявся ранок обрію нічному,
Поки з мокрим військом він вернувся додому.
Та злобою серце в Дьєрдя запеклося,
Що йому ловецтво так і не вдалося.

3

Путь пройшов далеку Толді тої ночі,
Хоч вітри і зливи засліпляли очі.
І коли світання темряву збороло,
Міклош брів у пусті — ні душі навколо*.
Та один мандрівець був у тій пустині:
Йшло за Толді сонце у небесній сині,
Наздогнало хлопця і вчинило зраду:
Знову в ніч штовхнуло, день лишивсь
позаду.

4

Так його лишало сонечко аж тричі.
На четверту днину обрис таємничий
Він уздрів на небі. І застигли в зорі,—
Не фата моргана — височенні гори.

Толді поспішався, відганяв утому.
Ввечері Будаїський замок стрів сірому.
Сонце лиш лягало на ніч за роздолля,
А вже він дійшов до Ракоського поля.

5

Поле те до Пешта здавна прилягас.
Там його, під містом, сутінь постигає.
Волочити ноги вже було несила.
Бачить — близько цвинтар, свіжа ще могила.
І немовби Толді байдуже до того,
Хто там ліг у землю аж до дня страшного.
Та диви: в жалобі — хто б то міг сказати? —
Над двома хрестами — Міклошева мати.

6

Ні, в тієї жінки тільки образ мамин,
Та її ридання пройняло б і камінь.
Жалібно на неї Міклош поглядає:
Він у грудях серце, а не камінь має.
Чим же він зарадить лихові чужому?
І питає в жінки: «Плачете ж по кому?»
І вдова, — була ж то удовиця, певно, —
Стала повідати, сплакуючи ревно:

7

«Про моє нещастя краще не питати.
Мусила я нині двох синів ховати.
Чех убив їх лютий там, біля Дунаю.
А бодай катюзі та не знати раю!»
Так і виривалось у сльозах по слову.
Потім їй і зовсім одібрало мову.
Впала на коліна, вмилася сльозами,
Заломила руки над двома хрестами.

8

І минали хвилі. Толді ждав терпляче:
Хай голосить жінка, хай собі поплаче.
Ось принишкла мати, одійшла поволі,
Втишились потроху, вгамувались болі.
Він сказав: «Велику маєте скорботу.

Та не все, признатись, я збагну достоту.
Двох синів убили... А за що? Не знати?..
Чи й нема кому вже кров за кров жадати?..»

9

Слово те зачувши, приязне й бадьоре,
Випросталась жінка, хоч і гнуло горе.
Схудла жалібниця. Личенька змарніли.
Тільки журні очі в темряві ясніли.
«Кров за кров — ти кажеш? Хто ж піде
на страту?
Нікому за кривду відомстити кату!
Що у мене серце як осіннє поле,
Вижате серпами, визбиране, голе».

10

Мовить Толді: «Плач той рани не загоїть,
До життя не верне двох синів-героїв.
Та нехай крізь землю миттю провалюся,
Якщо тому чеху я не відомщуся.
А за те (для діла) я прошу поштиво,
Розкажіть про все це складно і правдиво.
Є і в мене вдома удовиця-мати.
Є і в мене серце, вміє шкодувати.

11

Осмілила жінка, силовьки набралась,
Почала докладно, як було, як сталось:
Чех якийсь приходить на дунайський острів.
Є талан до герцю і язик прегострий.
Вихваля себе він за силацьку вроду,
Глумиться з угорців, з нашого народу.
Вже ставали з чехом не одні до бою,
Вдів, сиріт лишили й стогін за собою.

12

Вчора вийшли битись два синочки браві.
Не було їм пари та й у всій державі,
Не було їм пари та й у світі всьому,
А тепер спочили в домі у сирому.
І вжахнулись люди. Вже й нема нікого,
Хто б пішов на чеха гордого й страшного.

Завтра ж він уранці знов туди прибуде,
Лаяти, ганьбити, гудити всіх буде.

13

От і знає Міклош удовине горе,
Та нічого більше жінці не говоре.
Чемно розпрощавшись, він на Пешт простує,
Про діла звитяжні думас-міркує.
Вулиці й завулки промина сірома,
Ніби кожна хата тут йому знайома.
Втім, іде бурлака, йде світ за очима,
Все його багатство — те, що за плечима.

Пісня восьма

Шкода залишатись Міклошеві вдома,
Глошваї

1

Дьєрдь (щоб не згубив я в оповіді нитку)
Все доценту зважив хитромудро й швидко,
Все в умі прикинув: як зробити пастку,
Як до рук прибрати Міклошеву частку.
Він раніш за брата прискакав у Буду:
«В короля йому я рити яму буду!»
Скочивши з гнідого, вибіг у палату
І почав підступно капостити брату.

2

«Мушу доповісти, Лайоше-королю *,
Виконати прикру, га почесну ролю.
Гірко: не обернеш рідну кров на воду;
Брат мені до смерті той, хто брат ізроду».—
Тут він зупинився на одну хвилину,
Очі тер, ялозив, прикладав хустину.
Червонілись вії, тільки ж не від плачу,
І король сльозинки так і не побачив.

3

І великий Лайош так казати зволив:
«В тебе брат є? Рідний? Не чував ніколи!
Ти його ні разу не привів до двору,
Не з'являвся ніколи він моєму зору».
Дьєрдь на те відмовив: «Пане превелебний!
Знаю, розумію, вчинок мій ганебний,
Та (зітхнув глибоко Дьєрдь на цьому слові)
Брат мій недостойний вашої любові.

4

Ще лише дев'ятий Міклошу минало,
Коли нагло батька нашого не стало.
Я хотів татуся брату замінити,
Лицарем, як личить, Міклоша зростити.
Та, кажу, лайдак він, бовдур незичливий.

Гречкосій, бешкетник, що прилип до ниви.
Ніде правди діти — має міць належну,
Та нащо та сила боягузу й лежню?»

5

«Шкода,— мовить Лайош,— легіня такого,
Кепсько й те, що досі ти мовчав про нього.
Кажеш: володіє силою страшною,
То хіба не рветься до борні, до бою?
Згаєне бездумно — не довічна втрата.
Приведи до двору, покажи-но брата;
Вислужиться в мене, чин і сан здобуде,
А як ні, пошана й рядовому буде».

6

«Дякую, королю,— вирвалось у Дьєрдя,—
Хоч і недостойний Міклош милосердя.
Лишенько! Над братом смертна кара висне:
Він убив людину! Вбив її навмисне.
Жаль сквернити рота, та скажу, владарю:
Мій слуга загинув від його удару».
Та й перехрестився Дьєрдь на тому слові.
Лайош тільки глянув і нахмурих брови.

7

Ой чому володар на лиці мінявся?
Він про те — ні слова. Дьєрдь же не спитався,
І запала тиша довга. Наостанку
Сам король порушив болісну мовчанку:
«Та, мабуть, рятунок ще для нього буде.
Ти пристав негайно Міклоша до Буди.
Чех-силач гарцює в нас понад Дунаєм,
Лицарів найкращих без жалю вбиває.

8

Хай твій брат прибуде, проти нього стане:
Або переможе, або смерть дістане.
Пересилить чеха — гідний він пощади,
А як ні, то карі й сам не буде радий».
Вислухав ту мову добросердно братик
І, зітхнувши сумно, так почав казати:

«Вже і ця чеснота Міклошеві всує.
Безвісти пропав він, по світах мандрує.

9

Хтозна-де подівся: рушив у дорогу,
Навіть не вклонившись отчому порогу.
Не лишив і сліду. Де його шукати?
Чи живий, чи мертвий — тільки богу знати». —
Дьєрдь сичав, звивався, мов йому боліло,
Та дурили світ сей і душа, і тіло.
От і показалися пазури вовчеська,
Як повів він мову вже і зовсім зблизька:

10

«І людьми й законом проклятий нащадок
Загубив навіки свій наземний спадок.
Я заволодіти міг би ним по праву,
Якби так хотілось повернути справу.
Та боюсь, заплеще челядь язиката:
Знадився Дьєрдь Толді на масток брата.
Ач, прогнав блукати з батьківської хати,
Та й не забарився все добро придбати.

11

Ні, крий боже, так я не зроблю ізроду,
Ще б пішов про мене поголос народу.
Та й чи хто подав би в тому запоруку,
Що на мене Міклош не підніме руку.
Я цього не хочу, я боюсь прокльону,
Я приніс покірно спадщину до трону.
Хто з-між нас достойний, Лайоше-королю,
Ось тому й віддайте, учиніте волю».

12

Дьєрдь точив отруту, Дьєрдь звивався змієм,
Та вгадав володар те, про що він мріє.
І душа розкрилась підла та жорстока,
Що її Дьєрдь Толді так ховав від ока.
Звісно, він жадає грамоти з печаттю,
Щоб не поступитись Міклошу ні п'яддю,

Як одержить милість брат його випадком
І простягне руку за законним спадком.

14

Холодно всміхнувся Лайош хмуробровий,
Ябеду спіймав він на гарячім слові:
«Братову частину я, гаразд, приймаю,—
І того, хто гідний, нею надаряю.
Дам тобі, якщо ти доброю порою
Сам на карк наступиш чехові-герою,
Виставиш на вежі голову відтяти,—
Отоді, будь ласка,— грамоту з печаттю».

15

Дьєрдь розпаленівся — червоніш од рака.
В білий день не бачив світу неборака.
Різьблені картини розпливлись навколо,
Мало що безтям'я Дьєрдя не збороло.
То йому по спині бігали мурахи,
То він прів, то мерз він — полотнів од страху.
Не було в обличчі ані стільки крові,
Щоб хоч раз напиться мусі, комарові.

13

Зрештою спромігся Дьєрдь заговорити
Й заспівав такої хитро-сумовитий:
«Братової частки я зректися мушу,—
Хай мені не ляже каменем на душу».
І на тім проститись Дьєрдю довелося.
Вдома довго рвав він на собі волосся.
Ще ж і кулаками став чоло тусати.
Пильнували слуги: мо', пора в'язати.

Пісня дев'ята

Аж урвавсь налігач, так той бик пручався...
Добрий шмат печінки Міклошу дістався.

Ллошваї

1

Місячно у місті. Вулиці в промінні.
Здалека білють комини камінні.
Причаїлись бурі стріхи попід ними,
Заховавши мури гонтами скісними.
Хтось гадав би: в Пешті за житло — горище,
І тому воно тут набагато вище.
Нині стіни пнуться поверхами вгору,—
Зводились два дахи над людьми в ту пору.

2

Наблукався Міклош, ледве вже ступає.
Зиркнув: бачить — лава. Сів, одпочиває.
Мимо йдуть прохожі — все пани та дами.
Надививсь на люд той Міклош до нестями.
Голова схилилась при лихій годині:
Ні гроша немає в нього в капшучині.
Вже четверту днину мліє од знемоги,
Ість лише гриби, що знайде край дороги.

3

Раптом крик зчинився. Шарварок. Тривога.
Тоне хтось? Пожежа? Почалась облога?
Не горить! Не повинь! Ген у замку тихо.
Трапилося інше превелике лихо.
Вирвавсь із бойні дикий бик-бичище
І вузьким провулком мчить од вітру швидше,
І реве, і стогне, кров гарячу нюха,
Що тече по шиї, струменить із вуха.

4

Що було робити різникам поганим?
Кинулись врозтіч — кожен із арканом.
Ім од переляку відібрало мову.
І про псів забули, біжучи до схову.

Звідти вже безпечно на бика цькували
Шістку вовкодавів, що при бойні мали.
Ринули собаки — лють напоготові,
У груди́ну й вуха вгризлися бикові.

5

Як задзюркотіла з вуха кров багряна,
Як пекучим болем віддалася рана,
Заревів бичисько яро та охрипло
І стріпнув із себе всіх собак прилиплих.
Гавкунн летіли, наче мокрі кури,
Гепались об землю, билися об мури.
У зубах лишилось по шматку м'ясива,
Те собі й жувала згряя буркотлива.

6

«Гей, біжіть, ловіте!» — то різницькі крики.
Гедзається, б'ється звір скажено-дикий.
І що пес на нього пуститься прожогом,
Бик тому злетіти допоможе рогом.
Одного кине до чужої брами,
Іншому виймає тельбухи з кишками.
Хлопці-скотобойці діяли, як знали:
Здохлих вовкодавів на бика цькували.

7

Бик летить грозою, виставивши роги.
О, йому широкі всі шляхи-дороги.
Ух, не попадайся лютому на очі!
Накивай п'ятами всяк, хто жити хоче.
Ой пищить жіноцтво, розвищались діти,
Кличуть чоловіки: «Нумо перестріти!»
Та на бій на звіра не виходить жоден.
Краще б десь у нірці зник, аби лиш годен.

8

Міклош не тікає — розставляє ноги,
На бика чекає посеред дороги.
«Чи здурів ти, хлопче? Чи осліп, не бачиш?
Звір біжить на тебе, мов шалений, скаче!»
Бачив Міклош добре. Як таке не вздріти?

Та махнув рукою: «Ви собі кричіте!»
Ті ячать, а Толді став і в вус не дус.
Він себе до битви лютої готує.

9

Міклоша уздрівши, бик несамовитий
Заходився землю копитами рити.
Заметались роги в поросі легкому,
Наче хтось на вилах розтрясав солому.
Потім бик, ногами впершись навпроти,
Націлявся рогом парубка збороти.
«Ой, уже легінь той не побачить сонця!» —
Бідкалися пештці з кожного віконця.

10

Де там не побачить! Тупнув ось ногою.
Ось гукнув на світ весь — аж пішло луною.
Окриком тим Міклош налякав тварину
І схопив за роги в слушну мить-хвилину.
Так і вів на бойню за обидва роги.
«Де ви, скотобойці?» — кликав до підмоги.
Різники, нарешті, вийшли після бою,
Мотузи, аркани принесли з собою.

11

До товстої балки вже бика припнуто.
На ногах передніх, на рожищах — путо.
Розбрелися люди; хлопці-скотобойці
Досипали далі вже на другім боці.
Толді ж притулювся скраю на помості:
Чей хоч тут та приймуть на нічліг у гості.
Голова спочила під стовпом похилим;
Місяць дав мандрівцю із проміння килим.

12

Та не насидівся Толді в тому місці:
Не дали поспати різники в повітці;
Добрий шмат печінки кинули, як псові:
«На, поїж, жебраче, і бувай здоровий!»
Отака подяка за живих, невбитих
Їх рятівникові — милостиня ситих.

Та не взяв те Міклош, залишив на плаці —
Вгамувати голод блудному собаці.

13

Толді йшов, а слідом люди шепотіли:
«Ач, це той, що бився із биком здичілим!»
Раз у раз обличчя промайнули в п'їтьмі,
Промигтіли в шибках, зникли за ворітьми.
Потім заскрипіли, заgrimіли брами,
Зачинились лунко і віконні рами;
І мовчання впало байдужне-студене.
І журився Толді: «Де нічліг для мене?»

14

Здоганяла думу дума нескорпима.
Рідний образ ньеньки встав перед очима...
Як прийшов до неї Толді на прощунок *,
На губах запікся материн цілунок.
І тоді стояла мрійна ніч навколо,
І тоді світилось місяцеве коло.
І ніхто бурлаку не впустив до хати,
І віде не міг він на нічліг пристати.

15

Потім добрий спогад ньеньку рідну кинув,
На далекий цвинтар до вдови полинув...
До хреста припала, рученьки ламала,
За синів убитих чеха проклинала...
І зітхнув наш Толді, бо згадав присягу:
О, я мушу вийти з чехом на звитягу!
Тільки де візьму я панцир, щит і зброю?
І чи схоче битись той хвалько зі мною?

16

Гордію такому я — ніхто, напевне;
Звисока погляне, насміється з мене.
Може, й не підпустять близько до звитяжця,
Скажуть: «Геть, лайдаку! Щоб на тебе
трясця!»
Краєв душу Толді, йшов повільним кроком,
Раз у раз спинявся і зітхав глибоко.

І глядів під ноги у журбі й тривозі,
Наче загубив щось на чужій дорозі.

17

Раптом зводить очі, аж лицем сіяє;
Трохи не пустився бігти — послішас
Та скоріш на цвинтар, де вдова на гробі
Плакала недавно в траурі-жалобі.
Що він мав на думці,— легко відгадати:
Таж сини вдовині мали зброю, лати.
«От я споряджуся!» — передчув відраду.
Та на ту відраду день підкоїв зраду.

18

Переміряв цвингар, без угаву ходить,
Та ніде нікого Толді не знаходить.
Думав — знайде хату удовину врешті,
Та силенна-сила хат у Будапешті.
Бачить — дав він слово не тверде, не з крпці,
Марне присягався бідній удовиці.
Гріш ціна тій клятві, тій безвольній волі;
Мов з дитятком, грас з ним рука недолі.

19

Як живі притулку не схотіли дати,
Мусив між мерцями Толді ночувати.
Ой була волога від роси могила,
Що не людська туга,— нічка слізьми вмила.
Глянув він на небо, ще й на Шлях Чумацький,
З гіркотою думав про вічліг бурлацький.
І немов та пташка в трепеті прощання,
Так у нього в серці бились сподівання.

Пісня десята

Дорогому служці мати наказала:
«Мо', тепер скрутно Міклошеві-сину.
Передай йому цю житиню хлібину...»
Люшваї

1

У грайливі мрії вже останню віру
Втратив безталанник, втратив їх допіру;
А вони на очі вернуть сні рожеві,
Солодять велике горе злидареві.
Вбив і Толді чеха в сні за мить єдину,
В короля здобувши милість за провину;
На мечі у нього діаманти грали,
На очах у ньеньки сльози щастя сяли.

2

Враз лунає тупіт. Сон тіка в покорі.
Толді зводить погляд: місячно надворі.
Що далеко бачить око те юначе,
Тільки вершник близько — попід цвинтар
скаче,
Хто ж го на коневі? Аж не вірять очі.
Бенце, добрий Бенце їде серед ночі.
«Гей куди? І хто ти? Бенце ти чи, може?..
О, яке ж це щастя! Господи мій, боже!»

3

Хоч там що казав би вірний челядинець,—
Ніби він не Бенце, а якийсь чужинець,—
Толді знав, що робить: стяг його з сидельця,
Цілував без ліку, пригортав до серця;
Думав Бенце: привид з ями, з чорторії
Виплигнув неждано та й повис на шії.
Довго він товкмачив, гладячи старого,
Поки зміркував той, що ж воно й до чого.

4

Та коли що-небудь випало збагнути,
Вже йому до смерті те не позабути.
Гей, запам'яталось добре небораку,

Скільки з того щастя він набрався ляку,
Як очам своїм же вірив і не вірив,
Поки кості Толді помацки не змірив.
І лилися сльози із очей із карих,
Наче буйна злива з дощової хмари.

5

І тривали довго радощі, зітхання.
І повідав Толді про свої страждання.
Тільки час од часу, знайте, затинався,
Все про рідну матір у слуги питався:
«Як ся мають ненька? Чи, бува, не хворі?
Чи не помарніли в самотині, в горі?
А чи «той» * ще вдома треться, байдикуює,
Чи, бува, знічев'я з неї не кепкуює?»

6

Та свосму газді на знаття дав Бенце:
Хай собі за неньку він не крає серце.
Ще на день на другий Дьєрдь подався з дому.
Не зломилась мати в лихові тяжкому.
Видивила тільки очі вже за сном.
Де б не відшукався він під небом снім,
Поспішить до сина,— вірно обіцяла,—
Скільки б тих доріжок світом не верстала.

7

«І мене для того в путь сей спорядили,
Щоб тебе шукати, Міклоше мій милий,
Бути і дбайливцем, і твоїм слугою,
Завше у нагоді, завше під рукою;
Ні на крок від тебе далі не ступнути,
Йти на допомогу, вирвати із скрути».
Це повідав Бенце і ще більше, більше...
Хто б ото спромігся все сказати віршем?

8

Тут вони й спинились нишком на почівлю.
Час був і коневі стати на годівлю.
Із сідла зняв Бенце торбу та опалку,—
Треба ж у дорозі — знав про те він змалку.

Гей, а в тій торбині містко і широко,
В ній рука старого застряга глибоко.
Щось він вийняв звідти й каже: «Пригощайся!
Іж, мій господарю! Ось і хліб від зайця.

9

Люба паніматка це тобі прислала,
Хліб сама місила, в піч сама саджала
І просила дуже, щиросердо й скрушно,
Передати сину тільки власноручно.—
Та й подав хлібину й ножика поштиво.
Заходився Міклош краяти... Та диво!
Ти дивись, дивуйся: ні, не паляниця,—
Розламалась навпіл ножикова криця.

10

Дивувався Бенце: «Що за чудасія?
Так хлібину вітер висушив-обвіяв?»
І глядів на ножик, пасував відламки.
Як же їх зліпити,— він не брав до тямки.
Та не хнюпив Толді голови з відчаю:
«З голоду не вмру вже — хліба й солі маю!»
І ламас хліб гой, ділить половини;
Бачить — шмат заліза випав з середини.

11

Взяв залізо Бенце: що то за дрібничка?
До очей підносить: господи, скарбничка!
Скриньку без замочка легко відчпняє,
Раптом завмирає, рота роззявляє.
Золотих монет там — не одна, без ліку!
Він, їй-бо, не бачив стільки зроду-звіку,
Хоч уже й немало довелось зазнати,
Хоч уже й недовго ряє йому топтати.

12

Чи радів і Толді знахідці нежданій?
Ех, і не питайте! Гріх у тім питанні!
Тішився страшенно, аж стрибав од щастя,
Вже й про «завтра» думав: як той скарб
придасться!
Як він купить зброю, ще й розкішні шати,

Як він буде чеху голову стинати...
Як оце, як тес... О, тих «як» є сила!
Скільки мрій скарбничка в серці розбудила!

13

Вволю нарадівшись зустрічі хорошій,
Сіли на могилу рахувати гроші.
Толді брав із скриньки по монеті битій,
А челядник Бенце пригорщі розкриті
Підставляв і мовив: «О стара долоне!
Чом ти не свербіла на багатство оне?
Цить! Бо ще наврочу талярики злотні!
Ні, число кругленьке — досягло до сотні».

14

«Отепер, мій Бенце, слухай далі мову.
Дев'яносто дев'ять — на, візьми до схову.
Та останню, соту при собі лишаю:
Вип'ємо! Сьогодні добру дяку маю».
Одказав би чемно Міклошу бідняга,
Тільки вже порожня при сідлі баклага.
Правда, ззовні мокра, бо на ній росиця,
Всередині ж сухо, чиркни — загориться».

15

Путь не дуже довга їм обом лежала,
Бо корчма старезна поблизу стояла.
Що брудна та чарда *, що вже кособока,
Мов на Гортобаді * кинулась до ока.
Журавель над зрубом звівся одноного.
Прив'язав до нього Бенце вороного.
Входячи поспішно в темряву оселі,
Толді головою вдарився об стелю.

16

«Гей, корчмарю! Де ти?.. Щоб тебе там
дідько!..
Спиш чи вже й не дишеш? Засвіти!
Не видко!» —
«Де там сплю? (Кого це поночі знов носить?)
Вже й свічу... Чого ж гість — кварти, кухля
просить?» —
«Що там кварта, кухоль? І не подавай нам!

Або ні краплини, або дзбан негайно!»
А корчмар промимрив: «От питці завзяті!» —
І лічив у думці бариші багаті.

17

А слуга тим часом вже й заніс торбину;
Уминав зі смаком Толді печениву;
Споро клав до рота, ледь встигав ковтати;
Не змогли б і троє з ним до змаги стати.
А коли принесли дзбан вина хмільного,
Наче до криниці, він припав до нього,
Заразом півдзбана випив, ніби воду,
Аж лякався Бенце: «Мо', піде на шкоду?»

18

«Шкодить чи не шкодить — я журюсь
не дуже.
А тобі, мій Бенце, й поготів байдуже.
Як радіє серце, розум забуваймо.
У вині втопімо! Пиймо та гуляймо! —
Дзбан подав він служці: — На, заглянь
на денце!»

І рука тремтіла у старого Бенце,
І боявся зразу пити багато трунку,
Мав ковточок кожен потай на рахунку.

19

За столом горішнім коїлись ці речі.
Загули цимбали долі, біля печі.
Стариган-музика вигривав там кості,
Спав, та встав, почувши, що з'явилися гості.
Дзбан схопивши, Толді посеред кімнати
П'є і починає танець вибивати;
Аж трясуться стіни — так стрибає хвацько.
Бенце нарікає: «Чи не забагацько?»

20

«Мало чи багацько — хто про міру дбас? —
І вино до денця Толді випиває.—
Хай твій кінь ламас голову на тому.
Погулять охота хлопцю молодому.
Дзбан мені, корчмарю! Кухля для старого.
Бо від дзбана пальці затремтять у нього.

Щедрий виночерпій робить те, що чує:
Бенце п'є із кухля і ковтки рахує.

21

«Нумо! За журбою поминки сьогодні!
Закуняв господар: пийте, скільки годні!
Випий, цимбалісте, бо хлюпну на вуса». —
«Краще в рот, мій пане... Лоскоту боюся...» —
«Випий, господарю, сам свого! Чей стане?
Ну, хильни! Пригуб хоч!» — «Ей, зашкодить,
пане!» —
«Ет, — говорить Толді, — що за винопивці?
Хай земля п'є решту!» — Дзбан вже
на долівці.

22

Ось вино в кімнаті вже тече рікою.
На докір хитає Бенце головою,
Не вгаває Толді у танку веселім,
Раз у раз сягає чубом аж до стелі.
Добру дяку має! Все кричить завзято.
П'є і знов — до танцю, знову п'є — й багато.
Та до серця міра служнику старому:
П'є вино із кухля по коєтку одному.

23

Раптом Бенце стпхнув, кинув гру лукаву.
Голову зважнілу потягло на лаву,
Піч пішла шкереберть, ув очах стемніло;
Сидячи, звалився, — так ослабло тіло.
Нагулявся й Толді, сів за стіл, і чόло
На міцні ручища положив він кволо.
(Як на тих ручищах набрякали жили!)
І заснув, і спав там парубок стосилий.

Пісня одинадцята

З-поміж двох нас має хтось померти нині...
Чи потрібен човен неживій людині?

Ілош ваї

1

Взяв на себе ранок червен плащ-кирею,
Заслонив любовно він півнеба нею.
Та були не дуже зручні оксамити:
Закортіло в чарду — трохи погостити.
Він крізь биту шибку дивиться впівока —
Цимбаліст на лаві спить там самото.
Ні душі надворі, крім слуги старого,
Що пильнує Ріго — коника баского.

2

Зміряв Пешт і Буду ранок аж до краю,
Чепурився в синім дзеркалі Дунаю.
А Дунай широкий зойку, крові повен,
А по тім Дунаю плине-плине човен.
На човні ж, дивіться, — Толді сам веслує,
Круг весельця хвиля піниться й вирує,
Ллється водоспадом осяйних краплинок,
Ніби з неба рине злива намистинок.

3

Вже, гляди, причалив Міклош у затоці
І, човна прип'явши на будайським боці,
Сқочив він на берег... Він хвилини квапить,
Він шукає те, що серце здавна вабить:
Золотую зброю, панцирі сталеві
Та розкішну зброю доброму коневі,
Що челядник вірний прискакав на ньому,
Що любився й дома Толді молодому.

4

Все придбав наш Толді: щит великий,
знадний,
Доломан не простий, а такий парадний,
Що на нім обшивкам місця бракувало;
І шолом, і лати, булаву й забрало,

Спис, кияджал і шаблю — усіляку зброю,
Викувану в Буді славною рукою;
Причандалля злотне, шкіряне і срібне,—
Що їй казати, все те лицарю потрібне.

5

В чарду повернувся, вдяг новенькі шати
Й нумо булавою хвацько обертати.
Заблищало сонце на небесній бані,
Зупинило погляд на його убранні.
Ріго теж немовби іншої став шкіри:
Од пилюки був він весь дощенту сірий,
А тепер, як ворон,— чорним обернувся,
На лискучій шерсті промінь посковзнувся б.

6

А вже тая збруя! Кантар * із зірками!
Як йому пасує! Як сія бляшками!
Молодий хазяїн у сідлі вмовстився,
Ріго озирнувся і в танок пустився.
Скік — і кінь, як вітер, що діставсь на волю,
Вже летить шалено з Міклошем по полю.
А слуга у слюзи, жаль узяв за серце,
Не сказав же навіть: «Будь здоровий, Бенце!»

7

А тим часом, що то на тім боці, в Буді?
Слухайте: їй про це я розповім вам, люди.
Там намет самого короля розбито,
Геть увесь із шовку голубого зшито.
Ніби кулачища (коли це не мало!),
З нього повно китиць золотих звисало.
І хоч тіснувато тут наметам знаті,
Здалеку їх може кожен розпізнати.

8

У наметі крісла, чимсь м'яким набиті,
Оксамитом шиті, золотом покриті,
Довгими рядами тягнуться звабливо,
Що таке, повірте, їй не присниться диво.
Посеред намету ще одна прикраса —

Старовинне крісло в дорогих алмазах
Запустило в землю кігті багрянисті,
І не так у землю,— в килими барвисті.

9

Табір одділяли від людей перила,
Щоб нога мужицька далі не ступила.
На пусті намети надилися ззовні
Вояки при зброї й диваки безмовні.
Сходили перила по обидва боки
До води; між ними був майдан широкий.
Ярмарок би можна тут улаштувати,
Звідусіль худобу різну позганяти.

10

В Буді, над Дунаєм, гордий прапор має,
Човен на припоні древно коліхає.
А на пештським боці теж, немов у свято,
Прапора піднято, човника прип'ято.
Люди — живоплотом понад течією.
Вбіг у річку острів, нехтуючи нею.
Острів ненажерний, острів цей — убивця,
Сьомий день шаліє лютий кровопивця.

11

Ось і чех зловісний їде з замка, з Буди,
На коні гарцює, випинає груди.
Глумиться з угорців, завдає їм перцю,
Мов ніхто не сміє вийти з ним до герцю,
Враз на пештським боці учинився галас:
Так юрба зраділа, аж заколихалась.
Ген туди, де прапор, мчить на скакунові
Лицар невідомий, битися готовий.

12

В Міклоша (де ж він був!) спущене забрало.
Тихо зняв перо він, що шолом вінчало,
Здалека біліло на вершку сталевім.
І перо те миттю слуги королеві
Повезли на той бік голубим Дунаєм,
Чехові вручили за старим звичаєм.

Передав натомість чех перо багряне.
Значить, бій приймає. Бій ось-ось настане.

13

Поскакали в замок вістівці тривожні,
Вийшов з замка Лайош і пани вельможні.
Чех і Толді прудко в ту саму часинку
Впушали навстріч, в місце поєдинку.
Скочивши на берег, Толді пхнув ногою
Човен свій — хай плине хвилию швидкою.
І поплив той човен, як по річці шерех,
Глухо вдарив, ткнувся аж у пештський берег.

14

Чех спитав у Толді: «Що ж ти так, герою?
Чом пустив свого ти човна за водою?» —
«Лиш тому, звияжцю, — відповів той строго, —
Що обом нам досить і човна одного.
Бо чиясь душа днесь полетить до неба,
А човна мерцеві далєбі не треба».
І на тому, склавши руки до молитви,
Він благав у бога помочі до битви.

15

Потім Толді каже: «Руку дай, вояче!
Ти мене не скривдив, я тебе — тим паче.
Втім, тобі зосталась лиш одна година.
Ну, а перед смертю все простить людина».
Чех дає в залізних рукавицях руку,
Хоче Міклошеву розтрощити. Ошуку
Ворога завчасно Толді передбачив
І його люб'язність добре розтлумачив.

16

І напружив Толді всю снагу незбуту
І потиснув чеху руку, в сталь закуту.
Гнулись рукавиці, наче льон у м'ялці,
Репалися пальці, рвалися на кавалці.
Мов вода із стріхи в провесінь жадану,
З бурульок цівкастих, що на сонці тануть,
Кров у чеха з пальців так і цебеніла.
І вжахнувся витязь: от могутня сила!

Взяв вояку Толді голими руками.
 Стис без милосердя, тіпав до нестям.
 Тануло й хрустіло витязеве тіло,
 Поки на коліна чеху не скортіло.
 «Не вбивай,— благав він,— не жадай загину,
 Забери від мене весь маєток, сину,
 Витязів дванадцять, їх скарби, худобу.
 Сам тобі служити я ладен до гробу».

Міклошеве серце зм'якшало до краю:
 «Ну, гаразд! Худобу,— каже він,— приймаю.
 Тільки не подумай, не собі беру я.
 Двох братів убив ти: неньці їх дарую.
 І життя тобі я дам, як жебракові,
 Тільки присягнися господу Христові:
 Хоч би край твій зникнув десь у круговерті,
 Ти на нашу землю не ступнеш до смерті».

З ляку дав на все це згоду чех лукавий,
 І вони вже мирно йшли до переправи.
 Раптом безсоромник учиняє зраду:
 Крадькома на Толді замахнувся ззаду.
 Та побачив Міклош шаблю над собою
 В дзеркалі Дунаю... і схопив рукою.
 «Зглянься! Я благаю!» — чех цілує в ногу.
 «Йди проси у бога! Покажу й дорогу...»

Звів шаблюку Толді, у лукавця взяту,
 І віддав убивці милостиву плату.
 З розмаху відтяв він голову від тіла,
 Тільки кров на лезі запалахкотіла.
 І на вістрі Толді голову здіймає:
 Скрізь народ радіє, витязя вславляє.
 Оплески і крики чути звідусюди.
 І луну розносять вічні гори Буди.

Пісня дванадцята

Взявши в військо, Лайош Міклошу віддячив,
За дванадцять кінних сам платню призначив.
Ілошваї

1

Як схопив наш Толді чеського вояку
І як той приклякнув на коліна з ляку,
Вмить повеселішав Лайош ясноликій,
Утирав сльозини в радості великій.
І сказав вельможам, що стояли близько:
«Завтра вже не вийде чех на бойовисько.
От знайшовся лицар — і на вбивцю кара!
Не посміє більше гудити мадьяра.

2

Ну, а хто ж той воїн? Хто назве, вельможі?
Чи не ти, мій Дьєрдю?.. Я, на жаль, не можу.
Хоч усіх достойних, все лицарство краю —
Кожного по йменню і в обличчя — знаю...
А в руках у цього — міць на диво дужа,
Зроду ще не бачив я такого мужа.
Мабуть, не мадьяр він; прикрий нам
гостинець:
Честь угорську нашу виборе чужпинець?

3

Втім, чи буде німець, чи з-між нас, мадьяри,—
Відволає край наш од страшної кари.
Тож і нагорода лицарю багата:
Весь наділ убивці — Дьєрдевого брата».
Кидало те слово Дьєрдя в жар і холод.
Чи не чув хто інший? — озиравсь навколо...
Буркало, шептало, потішалось панство.
«Брат — убивця!» — зуби шкірило злорадство.

4

Як одрізав Міклош голову від тіла,
Як вона на шаблі високо злетіла,
Сам король за Толді наказав послати
Витязів дванадцять у вбраннях багатих.

Ті зійшли на поле прапорним ескортом,
Привели героя урочисто й гордо.
Мовив Лайош: «Хто ти? Покажи-но чоло!
Підніми, мій друже, врешті забороло».

5

Впав до королівських ніг непереможний
Толді, завлавши: «О ясновельможний!
Зовсім я не лицар, а блукач без долі,
Та — відомо богу — не з своєї волі.
Як — і сам не знаю — гріх узяв на душу,
Братовим вигнанцем мандрувати мушу.
І сюди прийшов я, щоб на чеха стати,
Милості твоєї чи покари ждати».

6

Міклошеве слово правду розказало,
І лише тоді він підійняв забрало.
То поблідне хлопець, то почервоніє,
То журба, то радість серцем володіє.
Усміхнувся Лайош юнаковій вроді.
І спитав уголос при всьому народі:
«Чи не Лерінц Толді батько твій, герою?»
І кивнув на тес Міклош головою.

7

До вельмож тих Лайош отоді звернувся,
Королівським словом їх сердець торкнувся:
«Слухайте, панове, люде мій хоробрий,
Що скажу тепер я — в час лихпий і добрий.
Дьєрдю брат він рідний, — ось хто перед вами,
Дьєрдеві, що брату скрізь копає ями;
Хоче Дьєрдь зробити з Міклоша заброду,
Спадщини позбути й батьківського роду.

8

Знаю, що він коїв хитро та облудно,
І про це скажу я в вічі привселюдно:
Брату-сиротині — все коса і вила;
З заздрістю дивився, як росте в нім сила;
Думав: піде Міклош у борню криваву.

Та й затьмарить гонор, честь його і славу.
Думав... Ех, негідник, добре знав причину,
Чом давав вихову брату не по чину.

9

Знаю й те, що якомсь Дьєрдь його підбурив,
І сердитий Толді в джуру камінь шпурив.
Виказали слуги Дьєрдеві старання,—
Як тоді на брата скоїв полювання.
Правда, Дьєрдю Толді?.. Так, володар правий.
Знає, хто що діє в нього у державі.
Вилити на брата стількн злості й бруду...
Таж себе він ділом виправдав без суду».

10

Загула вся площа, словом тим зігріта:
«Ач, король — мудрець, хоч молодий на літа!»
Дьєрдь похнюпив носа, червонів, крутився,
З сорому крізь землю ледь не провалився.
Міклоша ж володар знов окинув зором,
Поплескав рукою по плечу бадьоро
І люб'язво мовив: «Підведись, молодче!
Брат тебе запродав, та ще раз не схоче.

11

Я земне прощення дам тобі, а може,
В господа святого вимолиш і боже...
Помужній, юначе, й володій землею,
Ще такий господар не втішався нею.
А щоб брат-сусіда від злєби не гинув,
Він тобі дарує й власну половину,
Брат, що зрікся брата рідного і крові,
Обіцяв же й, певне, ще стоїть на слові».

12

Дьєрдь округлі очі втупив у владіку,
Хоче «ні» сказати, та — мовчи, язичку!
Бо король проймає поглядом огненним
І нахмурив брови в запалі страшеним.
«Бачу,— мовить Лайош,— згідний ти. Чудово!
Згду цю ще нині потверди письмово.

А що вже тебе я розпізнав упору,
Мусиш забратись геть із цього двору».

13

Обізвався Міклош: «Добрий володарю!
Про маєток Дьєрдя я ніяк не марю.
Свій ладен віддати... Забирай же, брате,
Насити ним серце, жадністю поймає.
Тільки те прошу я у царя земного,
Щоб мене до війська взяв за рядового...
Бог дає, бог візьме... Шабля ж вірна буде!
Що мені потрібне, то вона здобуде».

14

А король на тее: «Та чи ти дитина?
Чи тебе я взяв би рядовим — без чину?
Будеш охоронцем ти моїм незмінним
З першою ж платнею за дванадцять кінних».
Поки з уст лилася королівська ласка,
Володар шаблюку зняв у себе з паска
(Діамант на ручці в золотій оправі)
І подав герою: «На, носи у славі!»

15

І нічому в світі — слову, цінній штуці —
Не зрадив би Толді так, як тій шаблюці;
Не замилувався б землями, грошима,
Дарієвим скарбом, чорними очима.
Він хотів за шаблю дякувати чемно,
Та засохло в горлі, силкувавсь даремно.
Королю ж немовби хтось шептав:
«Не сердься!..»
Знався він на мові мовчазного серця.

16

А щоб тому щастю повняви ставало,
Щоб усе було, як серце забажало,
Толді, мовби сон свій розпочав спочатку,
Між перил побачив рідну паніматку.
Біг її стрічати, — в думці тільки ненька, —
В панцирних обіймах пригортав злегенька.
І стояли мовчки, — ні плачу, ні сміху;
Тільки Бенце слізьми тамував утіху.

Та з серцець раптово,— як їх радість тисне! —
 Ніби дощ із хмари, злива сліз як бризне!
 Плачуть, плачуть очі, плачуть довго й рясно.
 І, нарешті, мати вимовляє щасно:
 «Плоть моєї плоті — лиця, брови, губи!
 Знов тебе я бачу, соколе мій любий!
 Як тобі, синочку, личить це убрання!
 Ніби ти й родився для рицарювання».

«А казав я,— сина слухала матуся,—
 Що піду у військо, що свого доб'юся.
 Та за це не силі дякую стоборній,
 А господній волі й ласці дивотворній.
 З Дьєрдем помінятись мусимо місцями.
 Буде в Надьфалу він, ми ж — у Буді з вами.
 Чей порозумніє, кине чвари вперті.
 А як ні — хай скніє в заздрощах до смерті».

Так любив матусю,— мав таку натуру,—
 Не здавався ніколи у полон амуру.
 До тривкої дружби не схиляв дівчину
 І не взяв нікого й потім за дружину.
 Виховався з нього витязь-велет грізний.
 Мов траву, косив він ворогів вітчизни,
 Боронив владу й кволих од зневаги.
 Хроніки писали про його звитяги.

Мав до криводушних лють непогасиму,
 Віддавав останнє другу-побратиму.
 І коли не лізли вороги з війною,
 Він гуляв, бувало, залюбки з братвою.
 Не лишив худоби, землі чи одежі,
 Ні дітей, щоб гризлись через тії межі,
 Та багатства світу, хоч би їх без ліку,
 Не затьмарять слави Міклоша довіку.

ПРИМІТКИ

БАЛАДИ

Дружина Ракоці

Написано в 1848 році. Перша публікація балади — в журналі «Елеткепек» («Картини життя»). В основі твору — історичний факт. Австрійський імператор Йосиф І (1678—1711) випустив із віденського ув'язнення дружину керівника національно-визвольного руху в Угорщині Ференца Ракоці (1676—1735). В супроводі придворного дипломата він підіслав її до чоловіка в Ершекуйвар, аби вона вмовила його підписати мир. Одначе підступ зазнав краху.

Балада була своєрідним застереженням Я. Араня проти підступів австрійських властей. У вступному слові до циклу балад, що побачили світ 1867 року в одному з журналів, Я. Арань підкреслював: «Першу з них («Дружина Ракоці»), яка, проте, й сьогодні не втратила актуальності, я написав іще в 1848 році, ідучи слідом за нашою народною піснею і не бачивши навіть у вічі жодної з північних балад».

Гонведова вдова

Написано в серпні 1850 року. Перша публікація — 25 жовтня 1882 року в газеті «Пешті напло» («Пештський щоденник»). Написати цю баладу спонукала Я. Араня звістка про те, що вдова Шандора Петефі — Юлія Сендреї — за кілька днів до того, як сповнився рік трауру по чоловіку, взяла шлюб із професором університету Арпадом Горватом. Прихований зв'язок твору з цією подією підтверджує епі-

граф до балади, взятий із Гамлета (їдеться про несподіване, друге заміжжя королеви), а також ужиті в третій строфі вислови славетного вірша Шандора Петефі «Мене тривожить мисль одна», в якому змальовано загибель поета на полі бою.

Гонвед (угор.) — рядовий солдат, воїн.

Кривоприсяжник

Вперше надруковано 12 грудня 1852 року в часописі «Будапешті вісганг» («Будапештська луна»). Народне повір'я, покладене в основу балади, має багато варіантів у світовому фолклорі. Про судову тяганину, що виникла між селами Керештарча (Тарча) і Керешладань (Ладань) через межу, Я. Арань довідався із записів угорського історика Кароя Сабо (1824—1890).

Тарча, Ладань — назви сіл.

«Присягав на землю, як поклав під п'яти». — тобто заздалегідь поклав собі під ноги грудку ладанської землі і, таким чином присягаючи, вдався до *mentalis reservata*. (Примітка Я. Араня).

Mentalis reservata, або *reservatio mentalis* (латинський юридичний вислів) — обумовлювання, коли в свідченні, даному під присягою, замовчується яка-небудь важлива обставина, що, ставши явною, змінила б зміст присяги.

Дружина Розгоні

Вперше надруковано 5 січня 1853 року в часописі «Сепіродалмі лапок» («Сторінки красного письменства»). З подіями, що покладені в основу твору, Я. Арань познайомився в книзі історика Ласло Салаї «Історія Угорщини» (1851). Король Жігмонд (див. примітки до балади «Янко Сібінянин») збудував навпроти турецької фортеці Колумбач (угор. Голлом-

боц) свій замок Ласловар і в 1428 році розпочав облогу Колумбача. На річці Мораві йому вдалося розбити турецький флот, але перед основною армією султана змушений був відступити. Сам Жігмонд ледве врятувався.

«Дружина Розгоні» — перший твір Я. Араня, позначений впливом шотландських балад, які він у цей час почав уважно досліджувати. Автор пише про свою баладу: «Її прообраз — у шотландських баладах, але замість шотландського життя я набрався сміливості зобразити угорське, наслідуючи тільки побудову балади, та й то лише через те, що вона напрочуд подібна до побудови кількох наших балад, справді-таки народних за походженням».

Розгоні — Іштван Розгоні, історична особа, під час облоги Колумбача — головнокомандуючий королівського війська.

«*То Ціцелла вірна*». — Ціцелла (Цецілія) Сентдєрді — дружина Іштвана Розгоні. Історичним фактом є те, що вона разом з чоловіком врятувала життя королю Жігмонду.

Морава — права притока Дунаю в Сербії.

Розгоніне — дружина Розгоні.

«*Для османських вух незвично Гупають гармати...*» — на думку деяких істориків, під Колумбачем угорці вперше ввели в бій гармати.

«*Та Мурадові не жарти — Жарти молодецькі*». — Мурад II, турецький султан (роки панування 1421—1451), син Мухаммеда I. У 1428 році під Колумбачем переміг військо короля Жігмонда. Успішні війни провадив проти Мурада II Янош Гуняді.

Ласло V

Вперше надруковано 27 березня 1853 року в часописі «Будапешті вісанг» («Будапештська луна»). Це одна з балад незавершеного циклу про рід Гуняді (див. примітку до балади «Вдова лицаря Бота»). Про угорського і че-

сьюго короля Ласла V (1440—1475), який у 1457 році, боячися за свій престол і порушуючи клятву, наказав стратити старшого сина Яноша Гуняді — Ласла. Видатний угорський композитор Ференц Еркел (1810—1893) створив оперу, а славетний поет-революціонер Шандор Петефі (1823—1849) написав баладу «Клятва короля».

І ці автори, і Я. Арань надають темі політичного звучання. Прихильники родини Гуняді — Ласло Канижаї (Канижа) та Шебештен Розгоні разом із синами Яноша Гуняді — Ласлом і Матяшем були кинуті до в'язниці. Одной буремної ночі Канижаї, Розгоні і їх спільники вивалились на волю. Забравши з собою Матяша, Ласло V тікає в Чехію, де його, як свідчать перекази, було отруєно.

Дівчина з Егера

Надруковано в 1853 році. Балада має історичне підґрунтя. По смерті короля Альберта (1397—1439) було короновано Уласла I (1424—1444). Вдова Альберта — Ержебет піднімає проти Уласла збройне повстання. Після двох років боротьби король укладає з Ержебет мир і, почувавши себе впевнено, посилає своїх польських друзів додому. По дорозі на батьківщину вони зупинилися на ніч в Егері. Тут і напав на них чеський ватажок Телеф, прихильник Ержебет. Про криваві події тієї ночі, змальовані в баладі, Я. Арань довідався в одній із тогочасних історичних хронік.

Егер — місто в Угорщині. З ним зв'язані основні події відомого роману Гези Гардоні «Зірки Егера», присвяченого боротьбі проти турецьких нападників.

Кошиці (угор. Кашша, чеськ. Кошіце) — місто в теперішньому Східнославацькому краї ЧССР.

Шімон Розгоні — егерський єпископ, був на боці короля Уласла.

«Там Поляка Ласла нишпорить дружина».—
Уласла I угорці називали Ласло Поляком.

Балінт Терек

Надруковано в 1853 році. В основі балади — історичний факт. Після трагічної поразки, якої турки завдали угорському війську під Могачем (1526 р.), боротьба за панування над країною розпочалася між Фердінадом Габсбургом і Яношем Сапоїї. У 1541 р., після смерті короля Яноша, Фердінад вирішив захопити фортецю Буду. Вдова Яноша — Ізабелла хотіла за допомогою турків приберегти трон своєму синові-немовляті Яношу-Жігмонду. В останню ніч облоги будайські міщани силкувалися впустити німців до фортеці, проте пильний Дьєрдь Фратер зірвав цей задум; згодом турецький авангард, що прибув сюди, відкинув німців назад. Сулейман запросив до себе малого Яноша-Жігмонда разом з угорськими вельможами, і поки ті гостювали в султана, турецьке військо захопило Буду. Згодом були завойовані і приєднані до Османської Туреччини й інші частини угорської землі. Полководця Балінта Терека, головного противника загарбницької політики Сулеймана, було схоплено й ув'язнено. Ці події відтворено в романі «Зірки Егера» відомого угорського письменника Гези Гардоні (1863—1922).

Написана в часи розгулу реакції, що настала після придушення революції і національно-визвольної війни 1848—1849 рр., балада «Балінт Терек» порушувала актуальну на той час проблему, — засуджувала підступництво, віроломність і внутрішні міжусобиці.

Тіновді (Тіноді) Шебештен (1510—1556) — мандрівний співець. Свої твори, що оспівували героїв боротьби проти турецької неволи, виконував у супроводі лютні. З його «історій» довідався Я. Арань і про долю Балінта Терека.

ка. Епіграф до цієї балади взято з пісні Тіновді «Про ув'язнення Петера Пріні, Іштвана Майлата і Балінта Терека».

Брат Дьєрдь — Дьєрдь (Фратер) Мартінуцці (1482—1551) — дипломат короля Яноша та Ізабелли, католицький монах.

Сулейман II (1495—1566) — турецький султан (від 1520 року). За його володарювання Османська імперія досягла своєї вершини. Помер під час облоги Сігетвара, що його захищав Міклош Зріні, оспіваний своїм правнуком — поетом і полководцем Міклошем Зріні в епічній поемі «Сігетське лихо» (1651).

«Ще й по всьому буде чорна кава», або *«чорний суп...»* — вислів, що виник за часів турецького панування в Угорщині... Якось баша запросив до себе на обід трансільванського воєводу Іштвана Майлата; наприкінці, коли гість хотів було прощатися, баша припрошував його затриматися, кажучи: «Ще й по всьому буде чорний суп». Зрештою Майлат був схоплений.

«Ой, Суботня навстіж!...» — Суботня — брама в Будапешті. Тепер її називають Віденською. *«Ген собор пречистої Марії...»* — собор пречистої Марії — теперішній собор Матяша в Будапешті.

Іштван Вербевці (1458—1541) — намісник, юрист, автор горезвісного «Тріпартітуму» (зводу тодішніх законів), захисник привілеїв дворянства, феодалної системи. Сулейман II призначив його своїм намісником на завойованих угорських землях.

Єсек — місто в пониззі річки Драви в Словенії.

Нандор — давня угорська назва Белграда.

Агнеса-молодиця

Вперше надруковано в журналі «Діватчарнок» («Галерея мод») 22 грудня 1853 року. За свідченням друзів поета, Пала Дьюлаї і

Кароя Саса, прообразом героїні балади була божевільна жінка-селянка, з якою Я. Арань зустрівся випадково. Балада стала предметом досліджень не тільки літературознавчих, а й психологічних, ба навіть правових.

Мати Матяша

Вперше надруковано 1854 року в серії «Мадьяр неп кеньве» («Книга угорського народу»). Балада входить до задуманого циклу про рід Гуняді (див. примітку до балади «Ласло V»).

Ержебет Сіладі (померла в 1483 році) — дружина Яноша Гуняді, мати Матяша, який тривалий час перебував у Празі в ув'язненні, а згодом (1458—1490 рр.) був угорським королем і провадив переможні війни з австрійськими Габсбургами.

Зображення ворона — одна з оздоб родинного герба Гуняді. Звідси прізвище Матяша — Корвін (латинське *corvus* — ворон).

Пташка-вістовець — наївний народнопоетичний мотив.

Янко Сібінянин

Надруковано в 1855 році. Належить до задуманого циклу балад, присвяченого роду Гуняді (див. примітку до балади «Вдова лицаря Бота»). Про походження і дитинство Я. Гуняді немає точних відомостей. Один із візантійських істориків твердить, що майбутній герой впав у око при дворі сербського воєводи. Сюди треба відносити й подвиг, оспіваний Я. Аранем. Згідно з іншими версіями, Я. Гуняді трансільванського походження; недаремне одне з його прізвищ — Сібінянин, по-угорському Сібіняні (від міста Сібін (угор. Себен) та ім'я Янко (скорочено Янк (угор. Янош)).

«Сигізмунд, король і цісар...» — Сигізмунд I (угор. Жігмонд; 1361—1437) — імператор (ці-

сар) т. з. Священної Римської імперії (1411—1437) був також королем Угорщини.

Стефан-воєвода (1389—1427) — син сербського короля Лазара Гребляновича. Після поразки сербів у Косовській битві (1389) він присягав у вірності турецькому султану, а потім (1411) угорському королю Жігмонду.

«Він мадьяр, семиградянин».— Семиграддя (Семигород, Седмиград, Семиград) — давня слов'янська назва Трансільванії.

«На вовків вела дорога...» — на турків.

Хлопчик-сирота

Надруковано в 1855 році. Найкоротша балада Я. Араня.

«Не торкайся, клята ш..., Сироти...» — у автора після слова «клята» стоять літера «г» і багато крапок, як знак пропуску. Певно, тут скорочено слово «ginguó» (шлюхо).

«Удова в сорочці вибігає; На селі її усякий знає».— Ознаки божевілля. Такі люди полюбують скидати з себе одяг, ходити напівголі.

Витязь Бор

Вперше надруковано в листопаді 1855 року. У народних баладах поширено мотив, згідно з яким небіжчик-суджений приходить опівночі за своєю нареченою і забирає її з собою. В Я. Араня цей забобон переростає у психологічно вмотивоване видиво. Характерне вирішення віршової форми: другий і четвертий рядки кожної строфи повторюються в наступній строфі як перший і третій рядки. Це відповідає органічному поєднанню дійсного й примарного; повторення нав'язливих думок і вражень сприяє переходу до видива, його вираженню. З такою строфікою Я. Арань зустрівся у німецького письменника-романтика Шаміссо (1781—1838), у його пісні «Голосіння»,

що з неї він узяв два рядки для балади «Витязь Бор» («Скиглить пугач на вершинах» і «Висне тінню ліс довкола»).

Вдова лицаря Бота

Вперше надруковано 1856 року в журналі «Косору» («Вінок»). Це — перший твір задуманого, але не завершеного Я. Аранем циклу балад, присвяченого роду Гуняді, з якого вийшов Янош Гуняді (бл. 1400—1456) — визначний угорський політичний діяч і полководець, борець проти турків-османів.

Вдова — очевидно, мати Я. Гуняді, *лицар Бот* або *Боті* (за деякими історичними джерелами Воїк або Вук Буті) — його батько.

Гуняд (Вайдагуняд) — місто в Трансільванії з родинним замком Гуняді на березі річки Черна; тепер входить до Румунської Народної Республіки під назвою Хунедоара. Натуральна копія цього замка в Будапешті в парку Варошлігет.

Два джури Сонді

Написано в червні 1856 року. Належить до історичних балад. У 1552 році капітан фортеці Дрегель (нині Ноградського комітату в Угорщині) вихідець із кріпаків Дьєрдь Сонді разом із жменькою воїнів-патріотів захищався проти переважаючих сил турецького війська і загинув смертю героя. Раніше від Я. Араня подвиг Сонді уславили угорські поети Ференц Кельчеї (1790—1838) і Гергель Цуцор (1800—1866). Тогочасним поетичним відгуком на цю подію була пісня Шебештена Тіновді, «Історія будайського баші Алі», з якою Я. Арань був знайомий.

Сюжет твору Я. Араня розвивається в формі своєрідного діалога — змагання між служником переможця Алі і двома юними джурами

Дьєрдя Сонді, які оспівують подвиг капітана на його могилі, не піддаючись ворожим умовам, спокусам і погрозам.

Алі — будайський паша, який очолював турецьку облогу Дрегеля.

Рустем — легендарний персидський герой, возвеличений поетами.

Уельські барди

Написано в 1857 році. Вперше надруковано 1 листопада 1863 р. у щотижневнику «Косору» («Вінок»), що виходив за редакцією Я. Араня. Приводом для написання балади послужив заклик, з яким австрійські власті звернулися до угорських поетів: написати оду на честь прибуття імператора Франца-Йосифа в Буду. Автору була обіцяна велика нагорода. Я. Арань не міг і не хотів славити тирана, з ім'ям якого пов'язано придушення революції 1848 року, і тому, посилаючись на хворобу, відмовився, як і більшість інших поетів. З величезним обуренням і гнівом прочитав він згодом хвалебну оду, надруковану золотими літерами в одному з офіційних органів. Хтось таки спокусився на іудині гроші, зрадив свою вітчизну, честь і національну гордість угорців. Отоді Я. Арань пише баладу — гнівний виклик тиранам і палкий осуд запроданцям. Звичайно, в той час «Уельські барди» не могли вийти в світ, — твір поширювався в рукописах. Навіть першодрук поезії з'явився із конспіративним підзаголовком: «Староанглійська балада».

Сюжетна основа «Уельських бардів» — напівісторична, напівлегендарна. До першої публікації балади було додано таку примітку автора: «Історія піддає цей факт сумніву, але перекази настійно засвідчують, як англійський король Едуард I після завоювання Уельса в 1277 році наказав стратити п'ятсот

уельських бардів, аби вони, оспівуючи славне минуле свого народу, не спонукали його синів скинути англійське ярмо. Я. А.».

На Угорщину натякає в баладі зображення низовини (Уельс — гористий край), пов'язані з хліборобством вислови: «Аж копами тіла», «По колоску збирає люд».

Уельс — півострів на західній частині Великобританії, колись самостійне князівство. Аборигенів Уельса — кельтів англійці уярмили. У 1301 році король Едуард I подарував це князівство своєму синові. У 1536 р. Уельс придано до Англії.

«...чим славен острів цей...» — Великобританія.

«На кобзі виграє». — Я. Арань уживає тут слово *koboz* (кобза). Угорський тлумачний словник (1961 рік) так розкриває зміст цього атрибуту: відомий лише з посилань, очевидно, схожий на лютню старовинний угорський чотири- або п'ятиструнний щипковий інструмент для супроводу співу».

«Тс! Тс! Щось чути... Спів нічний?» — Едуарду і в Лондоні вчуваються пісні скараних ним уельських бардів.

Освячення мосту

Вперше надруковано в 1878 році в часописі «Будапешті семле» («Будапештський огляд»), редактором якого був відомий угорський літературознавець і письменник, друг Яноша Араня — Пал Дьюлаї (1826—1909). Згідно з народними забобонами, на новому, щойно освяченому мості опівночі з'являються примари: духи тих, хто втопився тут, приходять і заново стрибають у воду. Цей танець смерті споріднюється з заключною картиною XI яви «Трагедії людини» Імре Мадача (1823—1864).

Виклик до трупа

Надруковано в 1877 році. Першу публікацію балади автор супроводив таким поясненням: «Один із видів суду божого в середньовіччя полягав у тому, що всіх запідозрених у вбивстві змушували підійти до трупа вбитого, щоб кров, яка знов пускалася з рани, засвідчувала винність того чи іншого».

«*Всіх, хто живий, запідозрюю я!*» — ці слова стали крилатими.

Т О Л Д І

Поема

Перша частина трилогії про Міклоша Толді — героя народних переказів, історичну особу, силача, що жив у XIV ст. Наступні частини трилогії — «Вечір Толді» (1879) і «Кохання Толді» (1879).

В рукописі «Толді» зазначено: «Кінець — 23 жовтня 1846 року». Вперше поему надруковано з певними змінами й доповненнями автора в червні 1847 року. Джерелом для написання твору служили Я. Араню народні перекази, що побутували в рідному місті автора — Надьсалонті, а також «Історія про чудові діяння і звитяги славного і знаменитого Міклоша Толді» (1574), написана мандрівним співцем Петером Шеймешем Ілошваї. Кожну пісню (їх у поемі дванадцять) автор відкриває епіграфом — рядками з цього твору. (Далі в примітках римськими цифрами позначено пісні, арабськими — строфи по порядку).

I, 8. *Надор* — намісник короля, високий чиновник королівського двору.

Лауфі Андраш (Ендре) — воєвода, провадив успішні війни проти татарів (XIV ст.).

II, 1. *Надьфалу* (дослівно — Велике Село) — згідно з переказами, тут знаходився родинний маєток Толді.

II, 4. *«Чи по Лерінцисі поминки справляють...»* — Лерінциха — мати Міклоша Толді, дружина Лерінца Толді.

II, 15. *«Міклоша від лиха ревно боронила.»* — Мати боялася, що Міклош візьме на себе гріх братовбивства.

III, 5. *«Наче полк поганців, що Самсон без бою Змів, як каже книга, кісткою одною.»* — Самсон — біблійний герой, який щелепою осла вбив тисячу людей.

Книга — священне писмо, біблія.

IV, 18. *Гулий, Попелястий* — воли.

IV, 19. *Неборе* — небораку, небораче.

VII, 3. *«Міклош брів у пусті — ні душі навколо.»* — Пуста (угор.) — степ.

VIII, 2. *«Мушу доповісти, Лайоше-королю...»* — Лайош Великий (1326—1382) — угорський король. За його панування жив Міклош Толді. Лайош провадив загарбницькі війни. Ідучи за народними переказами, Я. Арань змальовує його правдолюбом, оборонцем скривджених.

IX, 14. *«...на прощунок»* — прощатися, на прощання.

X, 5. *«А чи «той» ще вдома...»* — «той» (тут) — Дьєрдь.

X, 15. *Чарда* (угор.) — корчма, шинок.

Гортобадь — степ в Угорщині. Тут часто з'являються в небі марева.

XI, 6. *Кантар* — вудило, вуздечка.

З М І С Т

Янош Арань
Вступна стаття Юрія Шкробинця

5

Б А Л А Д И
ДРУЖИНА РАКОЦІ

17

ГОНВЕДОВА ВДОВА

20

КРИВОПРИСЯЖНИК

25

ДРУЖИНА РОЗГОНІ

27

ЛАСЛО V

30

ДІВЧИНА З ЕГЕРА

33

БАЛІНТ ТЕРЕК

37

АГНЕСА-МОЛОДИЦЯ

42

МАТИ МАТЯША

46

ЯНКО СІВІНЯНИН

49

ХЛОПЧИК-СИРОТА

52

ВИТЯЗЬ БОР

54

ВДОВА ЛИЦАРЯ БОТА

56

ДВА ДЖУРИ СОНДІ

58

УЕЛЬСЬКІ БАРДИ

61

ОСВЯЧЕННЯ МОСТУ

65

ВИКЛИК ДО ТРУПА

68

Т О Л Д І. ПОЕМА

71

Примітки

130

Янош Арань

Баллади. Поэма «Толди».

(На українському мові)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор С. А. Йовенко
Художник Є. І. Муштенко
Художній редактор І. М. Гаврилюк
Технічний редактор О. І. Хорошавіна
Коректор О. К. Бобренко

Виготовлено на Київській
книжковій фабриці № 1
Комітету по пресі
при Раді Міністрів УРСР,
вул. Довженка, 5.

Здано на виробництво 20/II 1969 р.

Підписано до друку 16/V 1969 р.

Папір № 1. Формат 70 × 90¹/₃₂.

Фізичн. друк. арк. 4,5.

Умовн. друк. арк. 5,265.

Обліково-видавн. арк. 5,92.

Ціна 40 коп. Замовл. 9—212. Тираж 4000.

